

Innehåll

Bokens bakgrund och syfte	
Berit Högman	5
En het fråga	
Agneta Blom	7
Inte bara makten behöver granskas	
Annika N Lindqvist	17
Vems är ansvaret? Journalistiskt ansvarsutkrävande och dess konsekvenser	
Bengt Johansson	25
Demokratin måste försvaras med demokratiska medel	
Bertholof Brännström	37
"Göbber å kärringar, huk er i bänkerar för nu ladder han om!" Om TV, politiker som kändisar och en förändrad medborgarroll	
Göran Eriksson	45
Demokratin lever farligt – hot och våld mot politiker i andra europeiska länder	
Mats Engström	55
Mediers våld mot offentliga personer	
Kristina Widestedt	63
Politikerna har sig själv att skylla, eller som man bäddar...	
Lars Åbom	75

Innehåll

Journalister och politiker drabbas av samma våld	
Sus Andersson.....	83
Författarpresentationer	91

Bokens bakgrund och syfte

Denna bok är skriven på uppdrag av Kommittén om hot och våld mot förtroendevalda (Ju 2004: 07). I kommitténs direktiv framhålls att frågan om mediernas roll i sammanhang där förtroendevalda kan utsättas för hot och våld ska behandlas¹. Kommittén beslöt att tillätta en särskild fokusgrupp med medieforskare och journalister för ändamålet. Fokusgruppen fick i uppgift att skriva en antologi och det är den du nu håller i din hand.

Här får du en inblick i ett bland såväl oss förtroendevalda som mediernas aktörer och allmänheten livligt diskuterat ämne: mediernas roll i politiken, eller om du så vill, politikens roll i medierna. I boken ges såväl ett historiskt perspektiv som bilder av dagens verkligheter. Vi ser att sanningarna skiftar beroende på med vems ögon man ser. I det första kapitlet får du en bild av hur förtroendevalda själva uppfattar medierna och mediernas roll, utifrån en stor enkätundersökning som kommittén genomfört. Därefter följer inlägg från tre medieforskare och fem journalister. Två av journalisterna, Sus Andersson och Bertholof Brännström, har utsetts på förslag från Svenska Journalistförbundet. Övriga deltagare i gruppen har handplockats av kommitténs sekretariat. Kommittén har inte lagt sig i arbetet. Varje författare har fritt formulerat sina tankar och står själv för sina åsikter. Syftet med boken är inte att komma med svar och lösningar, utan att skapa en grund för en diskussion som kommittén finner angelägen.

Karlstad i september 2005

Berit Högman

Riksdagsledamot och ordförande i Kommittén om hot och våld mot förtroendevalda (Ju2004: 07)

¹ Kommittédirektiv 2004:102, s. 11.

En het fråga

Agneta Blom

Här presenteras utdrag ur den enkätundersökning som Kommittén om hot och våld mot förtroendevalda genomfört bland ledamöter av Riksdag, landsting- och kommunfullmäktige våren 2005. Ni får veta i vilken omfattning de förtroendevalda upplever att mediernas sätt att rapportera om politik bidrar till att de som är aktiva i politiken riskerar bli utsatta för trakasserier, hot eller våld. Ni får också veta hur många förtroendevalda som själva anger att de utsatts för övergrepp, vilka de upplever ha utfört gärningarna och varför. Avslutningsvis får ni en bild av i vilken omfattning de förtroendevalda förekommer i medierna, och om det går att finna samband mellan hur ofta de förtroendevalda förekommer i medierna och att de blir utsatta för trakasserier, hot eller våld.

En tidig söndagsmorgon i maj 2005 får Ilmar Reepalu, kommunalråd i Malmö, sitt hem beskjutet. Reepalu själv menar att ett inslag i SVT:s regionala nyhetsprogram Sydnytt, mycket väl kan ha varit den utlösande faktorn till det allvarliga våldsdådet riktat mot honom och hans familj. Diskussionen kring händelsen låter inte vänta på sig. I till exempel Sydsvenskan den 24 maj 2005 skriver Mikael Bergstrand en krönika där han resonerar om ämnet under rubriken *Skuldbelägga media vanlig strategi*. I denna framhåller han att det är viktigt att diskutera hur medierna arbetar och att det alltid finns anledning för alla som jobbar i mediernas maktsfär att vara självkritiska. Samtidigt framhåller han att medierna aldrig får bli räddhågsna megafoner som inte vågar ifrågasätta politiker. ”Ilmar Reepalu har all rätt i världen att ha synpunkter på hur journalister arbetar, det är rent av välkommet. Men man bör också hålla i minnet att det är en oerhört vanlig strategi hos honom att skuldbelägga media i alla möjliga sammanhang”, skriver Bergstrand.

Inför ett seminarium under Almedalsveckan i juli 2005, som behandlade frågan om mediernas roll vid hot och våld mot förtroende-

valda, skriver Ilmar Reepalu i egenskap av ordförande i Svenska Kommunförbundet, tillsammans med Landstingsförbundets ordförande Lars Isaksson, en artikel på DN-debatt där bland annat mediernas sätt att rapportera om politik och politiker behandlas. Reepalu och Isaksson vill med artikeln ”starta en diskussion kring demokratis villkor och de etiska spelreglerna för den offentliga debatten, såväl i media som i politiska församlingar”. De framhåller att politikerna genom sitt eget agerande har ett ansvar för mediernas bild av politiken, och att det från politikernas sida gäller att föra debatt och uppträda med gott omdöme. Men de anser även att en större granskning av den bild journalister återger av politiken behövs. Det framgår tydligt i artikeln att de är kritiska till hur det fungerar på den fronten idag.

Innehållet i Bergstrands krönika och Reepalus och Isakssons debattartikel, är tydliga exempel på att diskussionen om mediernas eventuella bidrag till att politiker utsätts för trakasserier, hot eller våld, väcker starka känslor och åsikter hos både journalister och politiker. Det finns en del att belysa och resonera om för att reda ut begreppen kring frågan och se om och hur det kan fungera annorlunda.

Förtroendevaldas upplevelser av om mediernas rapportering bidrar till trakasserier, hot och våld

Den enkätundersökning som Kommittén om hot och våld mot förtroendevalda låtit göra bland ledamöter av Sveriges Riksdag och landstings- och kommunfullmäktigeförsamlingar landet runt, visar att en majoritet av de förtroendevalda upplever att mediernas sätt att rapportera om politik bidrar till trakasserier och hot mot förtroendevalda.¹ Av riksdagsledamöterna instämmer 76 procent i detta påstående och av landstings- och kommunfullmäktigeledamöterna omkring 70 procent. Bara ett fåtal procent har helt motsatt uppfattning.

Det omvända påståendet, att medierna på ett bra sätt bidrar till att uppmärksamma och påtala allvaret i att förtroendevalda utsätts för trakasserier och hot, är det färre som instämmer i och uppfattningarna

¹ Här återges utdrag från resultat av den enkätundersökning som Kommittén om hot och våld mot förtroendevalda (Ju 2004: 07), i samarbete med SCB, genomförd bland förtroendevalda i Riksdag, landsting och kommuner våren 2005. Enkätresultaten återger verkligheten så som de förtroendevalda själva upplever den. I Riksdagen gjorde vi en totalundersökning, medan undersökningen i landsting och kommuner bygger på ett urval av ordinarie ledamöter i fullmäktige. Totalt 1967 personer fick enkäten, svarsfrekvensen blev 76 procent. En fullständig redovisning av enkätresultaten presenteras i kommitténs huvudbetänkande som läggs fram i april 2006.

går även mer isär. Bland riksdagsledamöterna är det drygt en tredjedel som instämmer, medan något mindre än en tredjedel har motsatt uppfattning och en lika stor andel inte har någon klar uppfattning om hur det förhåller sig. Landstings- och kommunfullmäktigeledamöterna är mer positivt inställda till påståendet än riksdagsledamöterna. Hälften instämmer medan ungefär var femte ledamot inte instämmer. Omkring en fjärdedel av fullmäktigeledamöterna i landsting och kommuner har ingen tydlig uppfattning.

Vi kan med andra ord konstatera att Ilmar Reepalu inte står ensam i de förtroendevaldas led med uppfattningen att mediernas sätt att rapportera om politik, bidrar till att förtroendevalda hotas. Utan stöd av någon statistisk undersökning, kan vi sannolikt vara lika säkra på att Mikael Bergstrand på Sydsvenskan, inte står ensam i journalistleden med åsikten att förtroendevalda gärna vill lägga skulden på medierna när de utsätts.

Förtroendevaldas utsatthet för trakasserier, hot och våld

Enligt kommitténs enkätundersökning har tre av fyra riksdagsledamöter och ungefär en av tre ledamöter av landstings- eller kommunfullmäktige någon gång blivit utsatta för trakasserier, hot eller våld. Vanligast är att de förtroendevalda utsätts för trakasserier, men i synnerhet för riksdagsledamöterna är inte heller hot ovanliga. Det är 62 procent av riksdagsledamöterna och omkring 24 procent av fullmäktigeledamöterna i landsting och kommuner som anger att de efter 1998 blivit utsatta för trakasserier. Strax över hälften av riksdagsledamöterna, 53 procent, och omkring 14 procent av fullmäktigeledamöterna anger att de blivit utsatta för hot. Våld mot förtroendevalda är betydligt ovanligare, men 6 procent av riksdagsledamöterna och ungefär 1 procent av fullmäktigeledamöterna anger att de blivit utsatta även för detta.

Sedan mordet på utrikesminister Anna Lindh 2003 har diskussionen ofta handlat om att en bristfällig vård av psykiskt sjuka i vårt samhälle är roten till hot och våld mot de förtroendevalda. Ser vi till vilka de förtroendevalda anger som förövare kommer också psykiskt sjuka upp.

Tabell 1. Varifrån kom trakasserierna, hoten, våldet mot de förtroendevalda som utsatts enligt deras egen utsago? (Flera alternativ kunde anges.)

	Riksdagen %	Landsting/kommun %
Missnöjda medborgare	70	74
Psykiskt sjuk person	68	45
Lokal aktionsgrupp	16	22
Högerextremister	31	13
Rasistiska grupper	32	11

Det är emellertid en annan grupp som anges i ännu högre omfattning. Mer än två tredjedelar av såväl riksdagsledamöterna som fullmäktigeledamöterna anger att gärningarna begås av medborgare som är missnöjda med politiska förslag eller beslut. Riksdagsledamöterna anger även i ganska hög omfattning högerextremister och rasistiska grupper. Dessa grupper pekars i viss utsträckning ut även av fullmäktigeledamöterna, men vanligare är att de blivit utsatta av lokala aktionsgrupper.

Det vanligaste syftet med gärningar riktade mot riksdagsledamöterna, är att ge uttryck för hat. I andra hand uppfattas förövaren vara ute efter att påverka till konkret åtgärd eller beslut i en sakfråga. För fullmäktigeledamöterna framstår syftet att påverka till konkret åtgärd eller beslut i sakfråga som vanligast. Även här anges hat som ett vanligt motiv. Omkring en tredjedel av såväl riksdagsledamöterna som fullmäktigeledamöterna anger att syftet varit att påverka dem att sluta arbeta politiskt, eller att ta hämnd för upplevd oförrätt.

Det finns inga fredade platser för den som är förtroendevald. Ut-sattheten är stor inte bara vid tider och platser då den förtroendevalda utövar sitt uppdrag. Även i hemmet och på fritiden kan hon eller han bli utsatt. Av riksdagsledamöterna har fyra av fem utsatts när de utövat sitt uppdrag. Två av tre har utsatts i sin bostad och en av fyra på annan plats under sin fritid. Av de drabbade fullmäktigeledamöterna är det i princip lika vanligt att de blivit utsatta i sin bostad som när de utövat sitt förtroendeuppdrag. Omkring en tredjedel anger att de utsatts på annan plats under sin fritid och mer än var tionde att de utsatts på arbetet eller i skolan.

Tabell 2. De förtroendevaldas oro för egen och anhörigas säkerhet på grund av de trakasserier, hot eller våld som förekommer mot förtroendevalda.

	Riksdagen %	Landsting/kommun %
Jag oroar mig ofta.	5	4
Jag oroar mig ibland.	53	39
Jag oroar mig inte.	39	56
Ej svar	3	2

De förtroendevalda står inte oberörda. Som framgår av tabell 2 känner 58 procent av riksdagsledamöterna och omkring 43 procent av fullmäktigeledamöterna i landsting och kommuner oro för egen och anhörigas säkerhet på grund av de trakasserier, hot och våld mot förtroendevalda som förekommer.

Tabell 3. Svar på frågan om de förtroendevalda övervägt att sluta på grund av de trakasserier, hot eller våld som förekommer mot förtroendevalda.

	Riksdagen %	Landsting/kommun %
Jag överväger det ofta.	1	2
Jag överväger det ibland.	17	15
Jag överväger inte det.	80	82
Ej svar	2	1

Oron kan på sikt få allvarliga konsekvenser för demokratin. Tabell 3 visar att närmare en femtedel av de förtroendevalda känner sådan oro att de till och med övervägt att sluta sina uppdrag.

De förtroendevalda i medierna

Redan den maktutredning som genomfördes i Sverige i slutet av 1980-talet, fastslog att olika typer av massmedier idag är medborgarnas viktigaste informationskällor när det gäller kännedom om samhälle och politik. Utredningen konstaterar att massmedierna spelar en så avgörande roll i kommunikationen mellan medborgare

och makthavare, att det är svårt att förstå maktutövningen i samhället om man inte tar hänsyn till mediernas makt.²

Demokratiutredningen, som kom tio år senare, konstaterar i sin tur att politiken under de senaste decennierna blivit alltmer beroende av medierna. Förr var folkrörelser och föreningar viktiga kanaler för att förmedla och diskutera politik. Numera är det medierna som har den rollen, det är de som ger medborgarna kunskap om vilken dagordning som är aktuell för det politiska beslutsfattandet.³ Utredningen hänvisar till röster som till och med hävdar att det ibland tycks pågå en kamp om vem som företräder folket bäst, de folkvalda eller journalisterna.⁴

Härmed har det i praktiken blivit en nödvändighet för de förtroendevalda att förekomma i medierna för att få ut sina budskap och göra sina partiers ställningstaganden och sig själva kända för medborgarna. Enkätundersökningen bekräftar också bilden av att de förtroendevalda i tämligen hög omfattning förekommer i medierna på olika sätt. Siffrorna i tabell 4 visar dessutom att riksdagsledamöterna generellt sett har en större medievanan än fullmäktigeledamöterna i landsting och kommuner. Enligt deras egen bedömning förekommer de förtroendevalda oftare i lokal morgontidning än i rikstäckande morgontidning eller i kvällspressen. Det är vanligare att riksdagsledamöterna exponeras i dagstidningar än att fullmäktigeledamöter i landsting och kommuner gör det.

Tabell 4. Hur de förtroendevalda förekommit i medierna sedan 1988. (Flera alternativ kunde anges.)

	Riksdagen %	Landsting/kommun %
Blivit omskriven/omtalad och/eller intervjuad av nyhetsreportrar.	95	78
Blivit omskriven i insändare och debattartiklar.	80	49
Själv skrivit insändare och/eller debattartiklar.	95	65
Medverkat i radio.	88	38
Medverkat i TV.	82	30
Annat	4	4

² SOU 1990: 44 *Demokrati och makt i Sverige*. Maktutredningens huvudrapport, s. 57.

³ SOU 2000: 1 *En uthållig demokrati*, Demokratiutredningens slutbetänkande, s. 84.

⁴ Economou, Konstantin & Forstorp, Per-Anders (1999) "Den medialiserade demokratin – ett slag om representationen", i SOU 1999: 126, Amnå, Erik (red) *Politikens medialisering*, Demokratiutredningens forskarvolym III, se särskilt s. 297–300.

Enkätundersökningen visar också att det generellt sett är en hög andel av fullmäktigeledamöterna i landsting och kommuner som uppger att de i stort sett aldrig förekommer i dagstidningar. När det gäller exponering i etermedier uppger riksdagsledamöterna i högre omfattning än ledamöterna i landstings- och kommunfullmäktige att de förekommer i radio och TV. Det är vanligare med exponering i lokalradion än i riksradien och i TV.

Medieexponeringens baksida

Deltagandet i medierna har, som sagt, blivit en nödvändighet för de förtroendevalda för att det är en central arena för politisk information och opinionsbildning. Men mediedeltagandet upplevs av många förtroendevalda inte bara ha positiva effekter. Kritik som riktas mot förtroendevalda via medierna, får ofta stort genomslag – oberoende av om kritiken är befogad eller inte. Missnöje kan leda till obehagligheter och påhopp där de förtroendevalda, som syns i medierna och därmed blir kända, görs till symboler för den makt opponenterna är missnöjda med. Detta kan få mycket obehagliga personliga konsekvenser för de förtroendevalda som pekas ut i ett sammanhang.

Den som syns ofta i medierna kan även råka ut för andra typer av hotfullheter bara av den anledning att den blivit känd. Denna typ av medveten personförföljelse har på senare år fått benämningen stalkning⁵. Den som står upp för sina åsikter riskerar även att drabbas av hot från politiska motståndare som inte anammar demokratins grundvärderingar och spelregler. Rasister, homofober och extrema politiska grupperingar av olika slag är exempel på detta.

Medieexponering i samband med trakasserier, hot eller våld

De förtroendevalda som uppgivit att de själva eller någon anhörig blivit utsatt för trakasserier, hot eller våld, fick bedöma om de varit mer exponerade i medierna än de vanligtvis brukar vara i samband med det som hände. Resultatet ger inte grund för slutsatsen att trakasserier, hot eller våld generellt sett har ett samband med ökad exponering i medierna, som de förtroendevalda själva uppfattar det. Det är en dryg tredjedel av riksdagsledamöterna – 35 procent – som

⁵ En bra introduktion på svenska till vad stalkning är finns i Agneta Syrén's bok *Smygande hot – en bok om stalkning*.

framhåller att de förekommit oftare än vanligt i medierna i samband med att de blivit utsatta för trakasserier, hot eller våld. En lika hög andel av riksdagsledamöterna – 36 procent – svarar emellertid att de inte var exponerade i medierna mer än vanligt när de blivit utsatta. När det gäller ledamöterna i landstings- och kommunfullmäktige pekar resultaten i samma riktning. Det är omkring 11 procent som anger att de var mer exponerade än vanligt när de själva eller någon anhörig blivit utsatt för trakasserier, hot eller våld, omkring 27 procent svarar att så inte var fallet.

Det behöver i sammanhanget emellertid inte spela så stor roll om de förtroendevalda blivit *mer* exponerade i medierna i anslutning till att de blivit utsatta för trakasserier, hot eller våld än de annars är. Inte om de som utsätts även vanligtvis är de som förekommer mest i medierna. Om vi ställer frågan om hur ofta den förtroendevalda anger att hon eller han förekommer i olika medier, mot frågan om hon eller han någon gång blivit utsatt för trakasserier, hot eller våld, får vi en bild av detta.

Tabell 5. De förtroendevaldas uppskattningar om hur ofta de förekommit i *lokal morgontidning* sedan valet 1988 relaterat till om de någon gång blivit utsatta för trakasserier, hot eller våld.

	LANDSTING/KOMMUN %	
	blivit utsatt	inte blivit utsatt
Varje vecka under stor del av tiden.	70	30
Varje vecka under begränsad del av tiden.	55	45
Varje månad under stor del av tiden.	49	50
Några gånger per år.	24	76
Aldrig eller någon enstaka gång.	10	90

Analysen har genomförts enbart på gruppen fullmäktigeledamöter i landsting och kommuner. Resultaten visar att de som är mest exponerade i medierna också är de som i störst utsträckning någon gång utsatts för trakasserier, hot eller våld. Tydligast syns detta när det gäller exponering i lokal morgontidning. Som framgår av tabell 5 finns det ett mönster som talar för samband mellan hur ofta den förtroendevalda anger att hon eller han förekommer i lokal morgontidning och om hon eller han någon gång har blivit utsatt för trakasserier, hot eller våld.

Ser vi på övriga typer av medier, är de som förekommit så få att vi inte kan göra några detaljerade analyser. Den samlade bilden är dock att bland dem som så gott som aldrig förekommer i medierna överhuvud taget, har mellan 72 och 85 procent heller aldrig blivit utsatta för trakasserier, hot eller våld. Dessa siffror talar med andra ord för att det finns ett samband mellan hur ofta en förtroendevald förekommer i medierna och risken för att bli utsatt för trakasserier, hot eller våld.

Sambandet behöver inte innebära att just själva medieexponeringen i sig är orsaken till de gärningar förtroendevalda utsätts för. Här finns det en rad andra faktorer som kan spela in, till exempel vilken position den förtroendevalda har, vilka frågor hon eller han är involverad i, hur kontroversiella åsikter hon eller han har, osv. Det gör det dock begripligt varför många förtroendevalda upplever att mediernas rapportering kring dem och deras politik medverkar till att de blir utsatta.

Källor

- Bergstrand, Mats "Skuldbelägga media vanlig strategi" krönika i *Sydsvenska dagbladet* den 24 maj 2005.
- Economou, Konstantin & Forstorp, Per-Anders (1999) "Den medialiserade demokratin – ett slag om representationen", i SOU 1999: 126.
- SOU 1990: 44 *Demokrati och makt i Sverige*. Maktutredningens huvudrapport.
- SOU 1999: 126, Amnå, Erik (red) *Politikens medialisering*, Demokratiutredningens forskarvolym III.
- SOU 2000: 1 *En uthållig demokrati*. Demokratiutredningens betänkande.
- Syrén, Agneta *Smygande hot – en bok om stalkning*, Stockholm: Nätnavet, 2004.
- Reepalu, Ilmar och Isaksson, Lars "Sex av tio politiker hotas i bostaden" debattartikel i *Dagens Nyheter* den 6 juli 2005.

Inte bara makten behöver granskas

Annika N Lindqvist

Ställ fler kritiska frågor till vanligt folk! Att journalister så sällan ifrågasätter medborgares argument, får politiska förslag att framstå som mer korttänkta än de faktiskt är. Det bidrar till att politiker blir måltavlor för hat och hot.

Fredagsmorgonen den 19 mars 2004 var det trafik kaos utanför Holmesskolan i värmändska Torsby. Föräldrar till barn i de nedläggningshotade skolorna i byarna Fensbol och Svenneby hade åkt in till centralorten i sina bilar. De stannade alldeles utanför Holmesskolan och manövrerade sig sedan ut därifrån, som om de hade lämnat sina barn till skolan på riktigt. Syftet med aktionen var att visa hur trafiksituationen skulle bli om byskolorna verkligen skulle läggas ner och de drygt hundra eleverna i de båda byskolorna tvingas börja i Holmesskolan följande höst så som förslaget löd.

Enligt föräldrarna var det få barn som skulle komma att åka skolbuss. Eftersom så många föräldrar till barn i byskolorna jobbar i Torsby så skulle de flesta ta med sig ungarna in på morgonen när de åkte till jobbet, förklarade de som arrangerat aktionen. Manifestationen gick bra. På Lasarettsvägen uppstod det enligt Nya Wermlands-Tidningen långa köer. En buss fick vänta i nästan fem minuter innan den kunde ta sig vidare mot centrum.

Och visserligen var inga politiker där och tittade på demonstrationen, men massmedia var desto mer intresserade och rapporterade stort och välvilligt om aktionen. Det blev bra bilder på trängsel och många bilar, både i tidningen och i TV. Ingenstans läste jag eller hörde jag någon reporter fråga de protesterande föräldrarna: "Men behöver det bli trafik kaos? Måste ni släppa av barnen just där? Skulle ni inte kunna parkera någonstans en bit bort, och sen promenera med barnen till skolan om de är för små att gå själva?"

Journalisters ansvar

Hur stort ansvar har journalister för att politiker utsätts för trakasserier, hot och ibland fullbordat våld? Jag har inget entydigt svar på frågan, men jag har funderat mycket på den. Mitt fokus ligger framför allt på lokal- och regionalpolitik, liksom det har gjort sedan jag 1982 började jobba på Värmlands Folkblad. Det finns dagar när jag tycker att journalisters sätt att beskriva politiska skeenden och politiker är ytligt och hårdvinklat och i onödan gör förtroendevalda till måltavlor för allmänhetens förakt och vrede. Det finns andra dagar när jag tycker att politikerna genom sitt agerande är i stort sett ensamt ansvariga för att politikerföraktet föds och göds. Men en känsla har jag burit med mig tämligen konstant genom åren som journalist: vi ställer för få kritiska frågor till vanligt folk.

En sådan kritisk fråga skulle ha varit just den som de protesterande föräldrarna utanför Holmesskolan i Torsby inte fick: "Måste ni åka bil ända fram till dörren? Kan ni inte parkera en bit bort och gå därifrån?" Eller frågor till de Kristinehamnsbor som för några år sedan upprört hävdade att massvis av människor skulle dö i ambulansen när akuten i Kristinehamn skulle stängas och invånarna hänvisas till sjukhuset i Karlstad, fyra mil bort. "Men hur många människor i Sverige har mer än fyra mil till närmaste akutintag? Hur vanligt är det att folk dör i ambulansen för att de inte hinner fram till sjukhuset i tid? Varför skulle det hända just här?"

Eller frågor till andra föräldrar som har fått veta att deras barns skola ska läggas ner. De har varit många de senaste åren, och det är troligt att de kommer att bli många fler. Ofta presenterar de egna siffror som visar att kommunen i själva verket inte alls sparar pengar på nedläggningen, snarare tvärtom. "Men befolkningsprognoserna, som säger att det inom några år bara kommer att finnas en handfull barn i byn? Hur få elever kan det egentligen finnas i en skola?"

Rädslan att bli maktens hantlangare

Jag tror att oviljan att ställa motfrågor till protesterande medborgare bottnar i en rädsla att journalisten ska framstå som lierad med makt-havarna. Att företräda medborgarna och kritiskt granska makten ser de flesta journalister som ett av sina viktigaste uppdrag. Jag instämmer helt och fullt i att detta är det journalistiska uppdraget, och jag kan inte nog understryka att folk självklart ska kämpa för sin skola

eller för sitt sjukhus. Fast det är inte samma sak som att reportrar alltid ska svälja deras argument eller låta medborgarna oemotsagda vräka ur sig otidigheter gentemot beslutsfattare. Tvärtom ligger det något obehagligt i sättet att ständigt ge skurkrollen till politiker och reflexmässigt betrakta allmänheten som hjälplösa offer för politikens besparingsiver eller nyckfulla infall. Något som faktiskt gränsar till förmynderi, eller rent av förakt, för de stackars medborgarna.

Det vore betydligt mer demokratiskt och respektfyllt om massmedia oftare tog folk och deras åsikter på allvar genom att kritiskt granska argumenten. Dessutom tror jag att tendensen att låta vanligt folk få säga ungefär vad som helst bidrar till den stämning som kan leda till hat och hot mot politiker. Jag tror att de uteblivna frågorna gör att politiska förslag och beslut kan uppfattas som direkt ondsinta eller åtminstone mer oöverlagda och kortsiktiga än de faktiskt är. Vilket i sin tur givetvis leder till att politiker framstår som korkade och/eller ondskefulla. Därmed blir de också lättare måltavlor för förakt, hot och kanske till och med verkställt våld.

För att återgå till exemplet från den heta striden om byskolorna i Torsby kommun våren 2004 blev politikerna självklart rejält kritiserade i insändare och vid protestmöten. Det hör till spelets regler. Men Aina Olsson, socialdemokratisk ordförande i barn- och utbildningsnämnden, berättade i Värmlands Folkblad att hon också hade fått ta emot anonyma telefonsamtal i bostaden. Samtal som hon uppfattade som hotfulla. Hon lämnade senare uppdraget som ordförande i nämnden, men förnekade att hennes beslut hade med skolstriden att göra. Mediernas rapportering spelade roll för att Aina Olsson och andra politiker fick obehagliga samtal, det är jag övertygad om. Ändå är det nödvändigt att framhålla att politikerna själva hade stor del i den ilska som invånarna i Torsbys ytterområden kände. Förslaget om att lägga ner skolorna hade troligen aldrig tagits emot med hurra-rop av föräldrarna. Men jag tror att det sätt på vilket politikerna presenterade nedläggningen gjorde folk extra upprörda.

Politikers ansvar

Förslaget om att lägga ner byskolor hade presenterats för nämnden redan under hösten 2003, men inte blivit offentligt då. Inte förrän i mitten av februari 2004 fick föräldrar och lärare höra talas om förslaget. Då var det meningen att fullmäktige skulle ta beslut fem veckor senare, den 25 mars. Här fanns inget utrymme för ett riktigt menings-

utbyte med de berörda. Ingen tid att diskutera alternativa sparförslag eller att undersöka om ett ökat föräldraengagemang kanske skulle kunna rädda kvar någon eller några skolor.

Nu blev det återremiss till kommunstyrelsen vid fullmäktige den 25 mars. Men återremissen klubbades igenom med endast en rösts övervikt. Fullmäktige beslutade slutligen den 6 maj att lägga ner Svenneby och Fensbol, men låta den tidigare hotade skolan i Transtrand få leva kvar ännu en tid. Också tiden mellan februari och maj är för kort för att folk ska hinna arbeta fram bra alternativ. Det bestående intrycket från nedläggningsstriden är att politikerna inte tog folk på allvar, och inte ville ha en seriös diskussion. Det mesta av den vrede som vändes mot de förtroendevalda var det nog de förtroendevalda själva som hade byggt upp, och inte massmedierna.

Debatter blir lätt ensidiga. Ett enda perspektiv blir snabbt förhärskande. Det finns risk att diskussionen om hot och våld mot förtroendevalda kan leda till en överdriven försiktighet från massmedia. Att pendeln svänger, så att politiker från att ha varit fredlöst villebråd blir i det närmaste fridlysta. Att journalister avstår från att grundligt granska, eller mildrar sina avslöjanden, av rädsla för att väcka de krafter som kan leda till att politiker hotas och trakasseras. Det vore förödande. Uppdraget att kritiskt granska makten är och förblir centralt.

Mer fokus på sakfrågorna

Dock skulle jag önska att redaktionerna ägnade mer kraft åt hur sakfrågorna behandlas, och mindre åt att granska politikernas representation. Det är inte ointressant hur de förtroendevalda använder kontokorten, eller vilka politiker som regelbundet besöker den kommunala VIP-logen i Löfbergs Lila Arena i Karlstad. Men det vore betydligt intressantare med till exempel en grundlig genomgång av hur psykiatrin har förändrats de senaste åren. Eller en kartläggning av hur mycket pengar kommuner lägger ner på att hålla flyglinjer igång.

Bortsett från att hårdbevakningen av politikernas representation och förmåner ger ett intryck av att förtroendevalda i första hand är ute efter att sko sig, så tar kontokortsjournalistiken resurser som hade kunnat användas till att granska sakfrågorna.

Fast att granska de stora sammanhangen är förstas betydligt mer krävande än att kolla kontokortsräkningar och besökare i VIP-logen.

Utrymmeskrävande är de också. Komplicerade samband går inte att förklara på hur litet utrymme som helst.

I det sammanhanget funderar jag på morgontidningarnas övergång till tabloid. Tabloidformatet antas kräva kortare texter. Det leder med nödvändighet till att skribenten måste förenkla och renodla perspektivet. Vilket i sin tur medför att vinklingen blir hårdare. Därmed framstår kanske politiska förslag eller beslut som mer huvudlösa än de skulle ha gjort om det hade funnits mer utrymme att låta de ansvariga motivera besluten. Jag kan inte hänvisa till forskning som visar att morgontidningarnas politiska bevakning har blivit mer hårdvinklad sedan de bytte format, bara fundera över om det inte förhåller sig så.

Visst stöd för denna tanke tycker jag att jag får av forskaren Stig Hadenius. I en debattartikel i Dagens Nyheter ansåg han att bevakningen av terroristattacken i London den 7 juli visar att morgontidningarna har gett bort sitt viktigaste konkurrensvapen, texten. Till skillnad från tidigare liknande händelser fick bilderna nu dominera även i morgontidningarna, framhöll Stig Hadenius. Om inte morgontidningarna har utrymme för text, för att nyansera och problematisera, vem har då det utrymmet?

Vådan av att vara ful

Och om morgontidningarna har gått i kvällstidningarnas fotspår när det gäller formatet, så är det kanske exemplet från kvällstidningarna som leder till att lokaltidningarna ibland hemfaller till att recensera politikerns utseende, klädsmak, röstläge och allmänna framtoning. Eller möjligen har politikerna en större del av ansvaret för den typen av journalistik än man i förstone tror. Kanske är det personvalets ökade betydelse som lockar politikern att framställas inte bara som kompetent och trovärdig utan också som snygg, ungdomlig och rapp i käftan. Vilket då givetvis slår tillbaka på den som är lite rynkig eller långsam i repliken eller har töntiga kläder.

Inför den kommande valrörelsen hoppas jag i alla fall på att få slippa se detta förment lekfulla betygssättande, som medverkar till att kritiken mot politiska beslut också blir en kritik mot politikern som privatperson. Och den politiker som uppriktigt inte vill bli betygssatt för sitt utseende eller andra privata meriter kanske också bör tänka sig för i vilka sammanhang man uppträder? Om det är så lyckat att ställa upp i lekprogram i TV, till exempel? Slutligen finner jag det

nödvärdigt att påminna om att också andra grupper än politiker tvingas leva under hot och våld.

I Arbetsmiljöundersökningen från 2001 sa 17,3 procent av de sysselsatta kvinnorna och 9,5 procent av männen att de hade utsatts för våld eller hot någon gång under de senaste tolv månaderna. Frekvensen är högst bland dem som jobbar inom vård och omsorg. Till exempel känner sig en tredjedel av de tillfrågade läkarna på vårdcentraler någon gång per år hotade av patienter i samband med konflikter om sjukskrivning. Det visar en enkätundersökning som Karolinska institutet nyligen gjort tillsammans med Försäkringskassan och landstingen i Stockholms och Östergötlands län. Och om politiker får ta emot skäll och hot när de genomför neddragningar i vården, så får troligen de som jobbar direkt i vården stå ut med ännu mer skäll från frustrerade patienter när servicen försämras. En annan utsatt grupp är homosexuella, bi- och transsexuella. Från år 2000 till 2003 ökade antalet anmälda hatbrott på grund av sexuell läggning med 70 procent.

Fler känner sig hotade

Detta säger jag inte för att förringa det obehag som politiker utsätts för. Men hoten mot politiker framförs inte i ett vakuum. De uttalas i ett samhälle där hoten överlag har blivit fler och där fler och fler har anledning att känna rädsla och obehag i sin vardag. Kanske behöver politiker oftare offentligt visa större solidaritet med andra utsatta grupper för att själva mötas av större förståelse när de drabbas av hot och våld.

I somras hölls manifestationen Glava goes Gay. Sven Englund och Nils Eriksson som lever tillsammans i Glava utanför Arvika ordnade en stödfest och instiftade en fond för att belöna dem som ökar förståelsen för och motverkar diskrimineringen av icke heterosexuella. I pressmeddelandet skriver de båda att de inte längre stillatigande tänker åse hur antalet hatbrott och trakasserier ökar. "Inte bara ifråga om homo-, bi- och transpersoner utan också när det gäller våra folkvalda politiker." Hur ofta visar politiker motsvarande öppna solidaritet med HBT-personer, utomnordiska invandrare eller akutpersonal som får stryk av patienter?

Massmedia har del i ansvaret för att förtroendevalda trakasseras och för att allt färre vill ta på sig politiska uppdrag. Det finns skäl för journalister att vara självkritiska. Men det finns också ett stort

ansvar hos de förtroendevalda att inte hänvisa till ”hot och våld” för att undandra sig berättigad kritisk granskning. Och den som är bekymrad över att färre vill ta på sig politiska uppdrag och att många lämnar sina poster efter kort tid, bör söka orsakerna inte bara i exponeringen i massmedia utan också i hur politiker behandlar varandra. En pågående undersökning vid Örebro universitet visar att nästan var tredje politiker i sitt uppdrag har blivit utsatt för nedlåtande behandling av tjänstemän och av andra politiker. Debatten om hur förtroendevalda uppträder mot varandra måste föras parallellt med diskussionen om hur politik och politiker framställs i massmedia.

Källor

Värmlands Folkblad 2004-05-03

DN Debatt 2005-07-11

Kom ut nr 5-6 2005

Dagens Medicin nr 33 2005

Dagens Samhälle nr 19 2005

Vems är ansvaret?

Journalistiskt ansvarsutkrävande och dess konsekvenser

Bengt Johansson

Medierna kan knappast sägas vara den grundläggande orsaken till att politiker eller andra yrkesgrupper hotas. Men givetvis kan det finnas konsekvenser av mediernas sätt att arbeta och bland annat den ansvarsutkrävande journalistiken som på ett eller annat sätt kan ses som bidragande orsaker till de problem som rör trakasserier, hot och våld mot politiker. Under 1900-talet har massmedierna flyttat fram sina positioner. Från att ha varit en viktig del av demokratin har på många sätt demokratin blivit en medialiserad demokrati. Mediernas sätt att arbeta och tänka påverkar själva demokratins funktionssätt och sättet för ansvarsutkrävande. Hur denna utveckling kommit till uttryck i medierna framgår av exempel ur rapportering av händelser från 1961, 1981 och 2001.

När något är fel vill man gärna skylla på massmedierna. Vare sig det gäller medievåldets effekter på barn, politikernas uppgång och fall eller hot mot förtroendevalda. Det är mediernas fel och ropen på regleringar brukar komma som ett brev på posten. Att medierna utses till syndabock beror till stor del på att mediernas innehåll är konkret och därför lätt att kritisera, till skillnad från andra mer underliggande och svårgripbara samhällsprocesser som inte låter sig identifieras lika lätt som kvällstidningsrubriker.

Men att medierna lyfts fram som syndabock beror givetvis också på den ställning som massmedierna fått i samhället. Samhället är medialiserat och människors vardagsliv genomsyras av massmedier och mediebudskap nästan dygnet runt. Många menar att vi gått från ett samhälle där direkta erfarenheter i stor utsträckning fått ge vika för medierade erfarenheter. Det vi känner till om världen är inte, som i forna tider, i första hand baserat på vad vi själva upplevt utan på vad vi hört och sett i radio, tidningar, TV och på senare tid även via Internet.

Men medieberoendet gäller även samhällets eliter. För både politiker och andra beslutsfattare är massmedierna den viktigaste, och ibland den enda kanal man har till medborgare och olika intressegrupper i samhället. Nu är detta inte något som skett över en natt. Massmedierna har alltid varit en central ingrediens i den moderna demokratin och kan inte tänkas bort. Det hade aldrig blivit någon demokrati utan massmedierna. Men under hela 1900-talet flyttade massmedierna fram sina positioner och från att ha varit en viktig del av demokratin har på många sätt demokratin blivit en medialiserad demokrati, där mediernas sätt att arbeta och tänka påverkar själva demokratins funktionssätt.

Med denna inledning vill jag ha sagt två saker. För det första: det går inte att skylla på medierna som den grundläggande orsaken till samhällsproblem. De problem vi har är mycket mer komplexa för att reduceras till hur något tagits upp i TV eller tidningar.

Men därmed kan inte medierna svära sig fria, och detta är min andra poäng. Massmedierna är så centrala i det moderna samhället att de kommer vara bidragande orsaker till samhällsutveckling och händelser. De kan inte tänkas bort och det är viktigt att klarlägga i vilken mån mediernas sätt att arbeta och mediernas innehåll påverkar samhällsprocesser av olika slag.

Medierna är alltså knappast den grundläggande orsaken till att politiker eller andra yrkesgrupper hotas. Men givetvis kan det finnas konsekvenser av mediernas sätt att arbeta som på ett eller annat sätt kan ses som bidragande orsaker till de problem som många upplever.

Ansvarsutkrävande journalistik

Frågan om hur man egentligen sköter ett uppdrag ställs på alla nivåer i samhället, allt ifrån årsmötet i den lokala fotbollsföreningen till utfrågningar av statsministern i konstitutionsutskottet. Forskning om ansvarsutkrävande brukar dock inte inkludera massmedierna, vilket är lite märkligt. Massmedierna har visserligen ingen institutionaliserad funktion i vårt samhälle att utkräva ansvar. Men lika lite som det går att tänka sig en valrörelse utan medier går det att diskutera hur ansvarsutkrävande går till utan att ta med medierna i resonemanget.

Att utkräva ansvar görs rutinmässigt inom modern nyhetsjournalistik. Det passar väl in i ideal om att vara en kritisk samhälls-

granskare. Först identifieras ett problem: en skola som ska läggas ner, dålig arbetsmiljö på ett sjukhus, ekonomisk kris i kommunen etc. Sedan intervjuas ansvariga politiker som får försvara sig mot kritiken som framförs. Och om kritiken bedöms som tillräckligt allvarlig kommer följdfrågan: kan du sitta kvar? Men journalistiken har inte alltid sett ut så här och jag menar att förändringarna av den journalistikens sätt att utkräva ansvar kan få oväntade och inte helt önskvärda konsekvenser.

Jag ska i detta kapitel diskutera ansvarsutkrävandet i svensk lokaljournalistik sedan 1960-talet fram till 2000-talets början. Detta för att se hur journalistiskt ansvarsutkrävande förändrats och även diskutera vilka konsekvenser detta ansvarsutkrävande kan få.¹

Ansvarsutkrävande journalistik 1961

1961 var i början av de stora kommunsammanslagningarna då antalet kommuner i Sverige minskade från 2 500 till 280. I medierna var det pressdöd och slutet av partipressens tid. Men det var också före journalistikens professionalisering. Journalistiken hade ännu inte blivit en självständig institution i samhället där ideal om en professionell oberoende journalistik var vägledande. Nyhetsrapporteringen i press, radio och TV präglades av ett speglingsideal och journalistiken snarare anpassade sig än försökte förändra andra samhällsinstitutioner.

Tittar man på den kommunala journalistiken vid denna tid var den därför på många sätt anpassad till den kommunala logiken, både urval och presentation av nyheter skedde i stort sett på den kommunala organisationens premisser. Kommunala nyheter i tidningarna 1961 var i princip helt beroende av den kommunala beslutsprocessen. Fullmäktigereferat fick mycket uppmärksamhet och även andra kommunala nyheter var starkt beroende av de beslut som togs inom kommunala organ. Kommunala handlingar publicerades ofta ordagrant och journalisterna använde byråkratiska termer som ”statsförslag”, ”tertiärlån” och ”oktrojperiod” i texterna. Artiklarna var

¹ Resultaten som redovisas i kapitlet är hämtat från forskningsprojektet *Bilden av kommunerna*. Projektet har letts av medieforskarna Mats Ekström, Larsåke Larsson, vid Örebro universitet och Bengt Johansson vid Göteborgs universitet. Resultat från projektet finns redovisat i två artiklar: ”Mot en allt mer självständig kommunal journalistik?” (*Nordicom-Information, kommande*), ”Journalism and the check-up of local politics” (*Journalism Studies, kommande*). Projektet finansierades av Kommunförbundet och ingick i forskningsprogrammet Kommungranskande aktörer.

detaljrika, inte minst budgetreferaten med ibland hundratals sifferangivelser i krontal för olika konton.

Eftersom jag tidigare nämnde att ansvarsutkrävande passar ideal om granskade och oberoende journalistik förväntar man sig att inte hitta något ansvarsutkrävande alls i början av 1960-talet. Om granskning och ansvarsutkrävande likställs med *journalisters* förmåga att avslöja och gräva fram uppgifter som makthavare inte vill dölja, finns det mycket riktigt inte så mycket av den varan 1961. Men om ansvarsutkrävande inte begränsas till journalisternas *egna* försök till ansvarsutkrävande, finns det ändå exempel på ansvarsutkrävande journalistik, även om den inte är lika omfattande som senare. Nedanstående rubrik är ett exempel:

**”Läktarbygge i Vingåker röntte Högsjöopposition”
(Katrineholms-Kuriren 1961-10-31)**

Debatter i fullmäktige, krav på utökad service, rapportering av kommunala myndigheters kontroll av verksamheter och viss granskning av lokala problem förekommer redan 1961. Visserligen är *omfattningen* mindre än i senare tiders journalistik och det är i våra ögon en ganska hövlig kritik. Men det är viktigt att poängtera att dessa former av ansvarsutkrävande inte är nya. Även i journalistik före den granskande journalistikens genomslag förekom det ansvarsutkrävande. Vad som karakteriserar ansvarsutkrävandet 1961 är att medierna *speglar* ansvarsutkrävande som sker i myndigheter och kommunala organ. Ansvarsutkrävandet sker *inom* de kommunala organen, *mellan* kommunala företrädare. Att utkräva ansvar sker med andra ord till stor del utan mediernas initiativ. När ansvar utkrävs görs det inom ramen för den kommunala logiken. Det är i första hand politiker som kritiserar andra politiker på utommediala arenor som exempelvis fullmäktigedebatter.

Ansvarsutkrävande journalistik 1981

I början av 1980-talet expanderar fortfarande den kommunala sektorn. Även om det skärs ner här och var har inte krispaketen börjat komma. Kommunerna är större och den kommunala journalistiken har blivit allt mer omfattande.

1981 präglas fortfarande kommunnyheterna starkt av vad som sker inom kommunen. Fullmäktige och nämnders beslut står i centrum för lokalmediernas bevakning av den kommunala sektorn.

Notiskulturen lever kvar med många små notiser om nämndbeslut om stort och smått. Men det har trots det skett förändringar i presentationen av nyheterna. Nyhetsvinklingarna är tydligare. Man redovisar visserligen fortfarande det mesta, men konflikterna och vad som antas fånga publikens intresse lyfts fram på ett helt annat sätt än tidigare.

Ansvarsutkrävandet har också fått en mycket starkare ställning. Att granska makten har blivit det dominerande idealet för all samhällsjournalistik. Inom etermedierna växte kanske dessa ideal sig allra starkast, men man ser även samma tendenser inom lokaljournalistiken. Fler konflikter, problem lyfts fram och oftare än tidigare artiklar där ansvar utkrävs. Men förändringarna från det tidiga 1960-talets ansvarsutkrävande journalistik är fler än så.

En viktig sådan är att ansvarsutkrävandet oftare är inommedialt. Medierna speglar inte lika ofta ansvarsutkrävande som sker på andra arenor. Och när det görs, anpassas ansvarsutkrävandet till den journalistiska logiken. Istället för att referera handlingar, debatter, protokoll och undersökningar intervjuar journalisten både dem som utkräver ansvar (protester, avvikande åsikter) och dem som utkrävs ansvar (politiker, chefstjänstemän).

Men ansvarsutkrävandet flyttar också allt mer in i medierna och anpassas efter den journalistikens sätt att berätta om verkligheten. Ett exempel kan hämtas är från Nerikes Allehanda den 9/10 1981:

**Trots många löften och råd:
Får aldrig träffa sina barn i skolan**

Artikeln handlar om bristande föräldraengagemang och tidningen intervjuar en ensamstående mamma som vill, men inte har möjlighet att få ledigt för att kunna besöka sina barn i skolan. I ett citat kritiserar mamman politiker som pratar om att föräldrar ska utnyttja sin rätt att engagera sig i skolarbetet. Att på detta sätt ställa medborgare mot makthavare förekommer inte i kommunnyheterna 1961.

Ansvarsutkrävande journalistik 2001

Sedan i början av 1990-talet är det inte längre utbyggnad av den kommunala sektorn som diskuteras i Sveriges kommuner, utan kraftiga nedskärningar och besparingar. Krispakten avlöser varandra och kommunaljournalistik är allt mer krisjournalistik.

Sedan tidigt 1980-tal har nyhetstänkandet präglat hur kommunnyheterna presenteras. Ambitionen att både granska och fånga publikens intresse styr. Fokus på enskilda personer, problemorientering och konflikter och en vilja att försöka konkretisera och förenkla komplicerande skeende är vägledande.

Vad som skett mellan 1981 och 2001 är att dessa tendenser blivit allt mer accentuerade. Journalistikens källor är oftare enskilda politiker och tjänstemän istället för kollektiv. Även medborgarna tar mer plats i kommunnyheterna.

Men nu är det också tydligt att kommunnyheterna blir allt mer frikopplade från den kommunala arbetsorganisationen. Fullmäktige och nämnders beslut är inte längre självklara nyheter. Det speglar dels journalisternas ökade inflytande över vad som blir kommunala nyheter, dels en ökad kamp om det kommunala kommunikationsrummet. Tidigare var kommunala nämnder, tjänstemän och politiker ohotade nyhetskällor. Nu försöker även andra intressen använda medierna för att få ut sin bild av verkligheten. I kommunala tidningsartiklar från 2001 trängs intresseorganisationer, lokala påtryckargrupper och andra med kommunalpolitiker och tjänstemän. Alla vill synas för att försöka påverka.

Ser vi till ansvarsutkrävandet ligger det i linje med andra utvecklingstrender. Att utkräva ansvar har nu blivit en helt central del av de kommunala nyheterna. Viktigt är också att påpeka att trenden mot att journalistiken i allt mindre grad speglar ansvarsutkrävande utanför medierna fortsätter. Ansvarsutkrävandet fortsätter att flytta in i medierna.

Men det sker också en *skärpning* av ansvarsutkrävandet. Går vi tillbaks till 1980-talet var det vanligast att någon kritiserade kommunen för vad som uppfattades som brister i den kommunala verksamheten. Kritiken formulerades som vi såg i exemplet med mamman som inte kunde få ledigt för att vara med i skolan. Men kritiken riktades inte mot någon enskild utan mot "politikerna" eller "kommunen".

I dagens kommunnyheter är det vanligast att kritiken riktas mot en enskild politiker eller tjänsteman. Och om inte kritiken formuleras på det sättet gör tidningen det istället. Enskilda politiker och tjänstemän ställs till svars för de brister som uppmärksammas. Som exempel kan en artikel från Nya Lidköpings-Tidningen 31/10 2001 tas. Med rubriken **Förskolebarn får för lite att äta** kritiserar en omorganisering av matbESPisningen på kommunens förskolor. Kritiken rör att maten inte räcker. Anställda på förskolan kritiserar och två chefstjänstemän får försvara sig mot anklagelserna.

Förändrat ansvarsutkrävande

Tre förändringar av de senaste 40 årens kommunala journalistik är viktiga att uppmärksamma. Den *första* är att ansvarsutkrävandet ökat. Det gäller all nyhetsjournalistik, så även den lokala. Ansvarsutkrävandet har blivit en central del av den moderna journalistiken. I takt med att journalistiken fokuserar allt mer på problem av olika slag hamnar frågan om vem som har ansvar också i centrum.

Den *andra* viktiga förändringen är att ansvarsutkrävandet skärpts. Nyhetsjournalistiken fokuserar inte bara mer på ansvarsutkrävandet som sådant, man ställer också de ansvariga direkt till svars. Journalistiken uppfattar det som sitt uppdrag att inte bara peka ut eller förmedla vem som ansvarar för ett visst problem. Det är också självklart för journalistiken att direkt – i intervjuer – ställa de ansvariga till svars. Ansvarsutkrävandets mekanismer, där ett problem identifieras och ansvariga ställs till svars har också blivit allt mer medialiserat. Hela processen där någon uppmärksammar ett missförhållande, den ansvarige identifieras, ställs till svars och får ta konsekvenserna av ansvarsutkrävandet är naturlig en del av journalistiken.

Den *tredje* viktiga förändringen är personifieringen av ansvarsutkrävandet. Enskilda politiker och tjänstemän ställs i dag till svars i journalistiken på ett helt annat sätt än tidigare. Kollektiva organ försvinner allt mer och ersätts med personer som ingår i dess ledning. På kommunal nivå blir kommunalråden, kommunstyrelsens ordförande, nämnd- och styrelseordföranden därmed allt mer synliga i journalistiken – både i bild, rubriker och i de journalistiska texterna.

Ansvarsutkrävandets konsekvenser

Jag tänker avsluta detta kapitel med att diskutera eventuella konsekvenser som journalistikens sätt att utkräva ansvar för med sig. En huvudtes är att det finns en dubbelhet i journalistiken som både kan få positiva och negativa konsekvenser. Utvecklingen som skisserats i kapitlet kan ses som uttryck för att journalistiken tar sitt granskningsuppdrag på större allvar. Det är också så journalister brukar bemöta eventuell kritik. Journalistikens allt större problemorientering, att de ansvariga ställs till svars och att personer istället

för anonyma kollektiv uppmärksammas kan tolkas som att journalistiken sätter granskningsuppdraget i centrum.

Men utvecklingen av journalistiskt ansvarsutkrävande kan också ses som en tilltagande publikorientering av nyheterna. I jakten på en allt mer svårfångad mediepublik kan man tolka dagens ansvarsutkrävande journalistik som försök att locka publiken, snarare än att granska makten. En mer problemorienterad journalistik, ökad personifiering, men även intervjuens mer dramatiserade sätt att presentera nyheter är exempel på hur nyhetslogiken fungerar i syfte att locka läsarna till nyheterna.

Jag ska ta upp tre aspekter av denna dubbelhet, som alla rör ansvarsutkrävandet i olika relationer. Den första kan ses som relationen till *läsarna* och kan kallas ombudsmannajournalistikens konsekvenser. Den andra rör relationen till *uppdraget* att utkräva ansvar och kan kallas den problemorienterade journalistikens konsekvenser. Den tredje rör relationen till dem man utkräver ansvar av – *politikerna och andra makthavare*. Den handlar om det personifierade ansvarsutkrävandets konsekvenser.

(1) Ombudsmannajournalistikens konsekvenser

Ansvarsutkrävandet har inte bara ökat. Det har också fått en tydlig vinkling där journalisterna är medborgarnas ombud i förhållande till samhällets makthavare. Ansvaret utkrävs för medborgarnas räkning och det är inget fel i det. Granskningsuppdraget innebär just detta – att granska makthavarna i medborgarnas tjänst. Men finns det några risker? Jag menar att en sådan är att ombudsmannajournalistiken riskerar att göra journalisterna till publikens ”gisslan”. Om man till varje pris ska företräda publiken är frågan om det finns något alternativt ansvarsutkrävande än att rikta det mot politiker. Kan man välja att inte stödja medborgarintressen så som protester nedläggningar av skolor eller kritik mot att skolbarn inte får skolskjuts? Riskerar man då inte läsarnas förtroende och biter den hand som föder en? Finns det inte en risk att medborgarnas/läsarnas krav alltid ses som legitima – vilka de än är?

Den enda gång som politiker verkar kunna slippa att hamna i skottgluggen är om ansvarsutkrävandet kan riktas utåt – mot en yttre fiende. I lokaljournalistiken är detta tydligast i kampanjer när sjukhus/regementen eller andra offentliga institutioner riskerar att läggas ner. Att lokala tidningar står upp för sin ort är inget nytt.

Går man tillbaka i tiden var det visserligen inte så vanligt att man kritiserade politikerna ur ett medborgarperspektiv som i dag. Men att stå upp för sin ort när faror hotar utifrån har långa anor. Lokalpatriotism är med andra ord inget nytt. Snarare är det nygammalt. Men om det förr mer var ett uttryck för hembygdsromantik är det i dag en marknadsanpassning. Värnandet om bygdens väl är ett sätt att anpassa sig till en allt hårdare mediemarknad. Man visar att man står på läsarnas sida, vilket kanske är bäst eftersom annonsblad och gratistidningar lurar i vassen på många håll. Gratistidningarna satsar med en stenhård lokal vinkling för att få ta hand om både läsarnas intresse av lokala nyheter och lokala annonser.

Men ska man alltid värna den egna ortens intressen? Borde inte kravet vara att även lokaljournalistiken ska ge andra perspektiv? Och är det självklart att det på sikt är bäst för orten om sjukhuset/regementet får vara kvar eller finns det andra aspekter man borde informera läsarna om?

Ombudsmannajournalistikens konsekvenser handlar om vad som egentligen är det journalistiska uppdraget. I slutändan handlar det om vilken sorts journalistik vi vill ha. För det finns kanske inte några marknadsmässiga skäl att inte gå vidare mot en alltmer uttalat ombudsmannajournalistik. Men det kanske finns publicistiska skäl att låta bli?

(2) Den problemorienterade journalistikens konsekvenser

Sedan i slutet av 1970-talet präglas samhällsjournalistiken av en närmast rutinmässig polarisering mellan makthavare och medborgare. Det har sina rötter i uppfattningen att medierna för medborgarnas räkning ska granska makthavare. Men när det kritiska perspektivet blivit en rutinmässig mall för hur politik beskrivs är det paradoxala att journalistiken kanske får helt motsatta effekter än vad som var tanken. Det journalistiska granskningsprojektet har som uppgift att kontrollera hur samhällsinstitutioner fungerar. Syftet är att stärka demokratin genom att visa upp de missförhållanden och brister som finns i samhället. Genom att visa på bristerna kan demokratin fördjupas och förbättras.

Problemet är bara att effekten av den kritiskt granskande journalistiken kan vara den rakt motsatta. Det beror på att den förutsätter medborgare som i grunden har tilltro till det politiska systemet. Men så är inte längre självklart fallet.

Politikermisstron breder ut sig och tittar man lite bredare än på samhällsjournalistiken är det också tydligt att politik och politiker per definition ses som något inkompetent och/eller korrumperat i vår kultur. Talande är att det bara är i TV-serien *Vita huset* som politiker och politik ses som något positivt. I all annan populärkultur är politik detsamma som korruption och maktmissbruk.

Även om den kritiskt granskande journalistiken inte skapar politikermisstro är den en viktig pusselbit för att förstå misstrons mekanismer. Den bidrar och förstärker troligen politikermisstron, till stor del eftersom den inte ger några alternativa bilder.

En kritisk journalistik kanske fungerar i ett samhälle där de konstruktiva krafterna finns runtomkring medborgarna, där människor är aktiva i politiska partier och folkrörelser. Men så ser det inte ut i dag. De politiska partierna befinner sig i en djup kris och även folkrörelserna har problem med sviktande medlemsantal. När dessutom de flesta människors enda kontakt med politik via TV:s nyhetssändningar och en snabbtitt i lokaltidningen är frågan om man inte lämnar publiken i sticket när inte nyheterna visar en väg ut från eländet.

Men även en av den kritiskt granskande journalistikens grundpremissor kan förstärka misstron. Upplägget att man försöker avslöja missförhållanden är oantastligt. Men man förutsätter också ofta att *någon försöker dölja* dessa missförhållanden. Denna verklighetsförståelse hos journalistiken bidrar sannolikt också till politikermisstron. Inte för att makthavare aldrig försöker dölja missförhållanden – det förekommer. Men att *förutsätta* att så är fallet driver sannolikt på misstron mot politiken. Paradoxen blir därmed att de goda intentionerna med den granskande journalistiken snarare förstärker misstron mot demokratin än stärker den.

(3) *Det personifierade ansvarsutkrävandets konsekvenser*

Som jag visade med tidstabläerna tidigare har ansvarsutkrävandet skärpts. Anonyma kommunala nämnder och styrelser får maka på sig för kommunalråd, nämndordföranden och andra centrala personer i kommunernas ledning. Ansvarsutkrävandet har därmed personifierats i allt högre grad. Det positiva i detta är givetvis att ansvarsutkrävandet blir allt tydligare. Vi kan ställa någon enskild till svars när något inte fungerar. Det blir svårare att gömma sig i ett kollektiv och de förtroendevalda får vara beredda på att svara på hur de förvaltar sitt

pund. Man brukar säga att en makthavare alltid måste fundera på om det man gör tål en förstasida i Expressen. Nu gäller det även lokala makthavare. Det finns inte längre någon lokaltidning som skulle blunda för om kommunalrådet sysslade med oegentligheter. Det har inte minst vågen av granskande kontokortsjournalistik under 1990-talet visat.

Jag ser dock denna personifiering inte bara som ett uttryck för journalisternas vilja att bli en bättre granskare, utan även som en publikanpassning. Ett personifierat ansvarsutkrävande lockar mer än att peka på otydliga samhällsstrukturer och långsiktiga komplexa problem. Skandaler är ”bättre” nyheter än en långsiktig granskning av kommunernas ekonomi, för att bara nämna ett exempel.

Den allt mer tilltagande personifieringen skulle därmed istället kunna ses som ett svaghetstecken hos nyhetsjournalistiken än dess styrka. I tider av bristande resurser till långsiktig samhällsgranskning är det personifierande ansvarsutkrävandet ett sätt kostnadseffektivt att granska makten som fångar den otåliga mediepubliken.

En annan sak att fundera över ifråga om personifierat ansvarsutkrävandet är vilken nivå man ställs till svars på. Att riksdagsmän och ministrar ställs till svars i riksmidier är ganska självklart. Det är den arena de har ansvar på och då är det också en lämplig arena för ansvarsutkrävande. Men är det rimligt att en lokal politiker eller myndighet hängs ut i riksmidier? Inte står väl en lokalpolitiker till svars för hela den svenska väljarkåren? Och när en lokalpolitiker gjort bort sig publicerar ofta lokalpress på andra orter politikerns namn utan att tveka. Trots att väljarna på orten inte har något ansvar att utkräva av den inblandade politikern. Vad motiverar egentligen exempelvis att läsare av en Kalmartidning får veta namnet på en skandalinblandad kommunpolitiker i Uddevalla?

Att själva exponeringen dessutom är en bidragande orsak till att politiker upplever hot och trakasserier är ganska självklart. Men lika självklart är det att nyhetsmedierna inte själva skapat dessa tendenser. I grunden finns en samhällsförändring mot en allt större auktoritetsmisstro. Ingen bugar längre för prästen, folkskolläraren eller kommunalrådet.

Men det finns som redan påpekats ett drag mot rutinmässig misstro i modern journalistik, där all auktoritet misstros av princip. Kopplas det samman med personifieringen av politiken och att journalistiken lika rutinmässigt agerar läsarombudsman och riktar ansvarsutkrävandet mot politikerna blir man knappast förvånad om ilskan riktas mot enskilda politiker.

Demokratin måste försvaras med demokratiska medel

Bertholof Brännström

Att skylla hoten och våldet på medierna, är att göra det lätt för sig. Samhällsekonomin och ett glesare socialt nät vidgar klyftor mellan dem som har och inte har. Mäktiga ställs mot allt fler vanmäktiga. Misstron och hatet växer.

Men att, som journalister ofta gör, lägga skulden på andra, är också att göra det lätt för sig. I en tid när medierna är mäktigare än någonsin, blir den grovt förenklande, konfliktorienterade och personfixerade journalistiken farlig. Inte bara för den drabbade, utan för hela samhället.

Mediernas ansvar är odiskutabelt, men kan bara utkrävas den frivilliga vägen. I en öppen demokrati är alla andra vägar uteslutna.

När utrikesdepartementet har dålig beredskap efter flodvågskatastrofen riktas omedelbart skarp kritik mot regeringen. När pengarna inte räcker och kommunen stänger skolor, kommer föräldrarnas protester som ett brev på posten.

Självklara inslag i de svenska medierna. Breda folkopinioner såväl som enskilda medborgares protestyttringar är viktiga att skildra för att hålla debatten om samhällsutvecklingen levande. Öppenhet, yttrande- och tryckfrihet är omistliga delar av varje demokrati.

En fri press är för de flesta demokrater lika självklar som rösträtten och allas lika värde. Men informationssamhället ger också medierna och journalisterna en maktposition som i viss mån gott och väl kan mäta sig med den politiska. Styrkan i ordet och bilden är större än någonsin.

Politiken och kändisjournalistiken

I ett läge när ingenting tycks ha hänt förrän det rapporterats i medierna, ställs högre krav på journalister och redaktörer. Har man makt, har man också ett ansvar. När dessutom TV släpat in politikens toppar och andra förtroendevalda i våra vardagsrum, har också politiken kraftigt personifierats. Politiker som ständigt syns och hörs blir snabbt kändisar. Kändisar får lättare plats i TV-sofforna, och den politiker som vill nå ut accepterar snart mediernas villkor.

Samtidigt har organisationer och ideologier hamnat allt mer i skymundan. Det lockar mer att säga och skriva Göran Persson, Ibrahim Baylan eller Laila Freivalds när man menar regering eller departement. På samma sätt blir folkpartiet Lars Leijonborg, centern Maud Olofsson och moderaterna Fredrik Reinfeldt.

Detta drivs på av medierna, men också av de politiska partierna och andra organisationer. Personval förutsätter profilering och uppmärksamhet, och då är TV, radio och tidningar självklara kanaler. Något som i kritiska lägen kan slå hårt tillbaka.

Freivalds och tsunamikatastrofen

Som när en av alla helt oväntad katastrof inträffar, mitt under julfirandet. Förra årets fruktansvärda flodvågskatastrof tog inte bara oss andra svenskar på sängen, regeringstjänstemän och statsråd hade också svårt att först förstå omfattningen. Något som medierna snart hakade på.

Utrikesminister Laila Freivalds drabbades värst. Kungen var kritisk och biståndsarbetare på plats i Phuket gavs stort utrymme i kvällstidningarna. Rubriker som ”Hon kom och snackade skit” följdes av varianter som ”Hon kom, såg och somnade”.

Snart bombarderades Expressens hemsida av ilska läsare som alla krävde Freivalds avgång. Aftonbladets egen mätning gav samma resultat – utrikesministerns brist på agerande gjorde henne ovärdig som statsråd. ”Det är otroligt pinsamt och skrattretande! Kan man vara utrikesminister och inte veta vart tusentals svenskar åker varje år?” undrade en Phuketsvensk i Aftonbladets spalter, efter att Laila Freivalds i en intervju sagt sig inte känna till turistön innan tsunamin.

Krävde Freivalds avgång

Freivalds manglades hårt veckorna efter katastrofen. Mycket hårt. Inte i första hand regeringen eller tjänstemännen, utan just Freivalds personligen. Rubrikerna berättade om hur "Hon gick på teater" i stället för att agera, att hon sov i stället för att träffa hjälparbetare i Thailand och att hon "inte hade en aning" om vad Phuket var. Medan Laila Freivalds, enligt Expressen, själv bara sa: "Jag förstår inte kritiken".

Medierna gav bilden av en frånvarande och iskall justitieminister, som egentligen mest var intresserad av sig själv. Och rasande läsare krävde hennes avgång.

På lokalplanet kan det ibland vara likadant; personer med förment egenintresse träder in där brett förankrade organisationer och ideologier tidigare fanns. I mitt eget Umeå kan man lätt tro att det s märkta kommunalrådet Lennart Holmlund personligen vill banta inom omsorgen. Eller inte gillar kultur. Varför skulle han annars vara så snål med pengarna?

Sak samma med skolpolitikern i Lycksele, socialdemokraten Lars-Birger Jonsson. Han tycks vilja centralisera allt. Varför skulle han annars flera år i rad försöka lägga ner byskolorna, trots föräldrarnas enträgna – och medialt uppmärksammade – protester?

Eller? Kan det vara så att särintressen gärna framhålls som sanning, medan de som tagit på sig ett helhetsansvar lätt hamnar i hetluften?

Särintressen särbehandlas

Jag tror att det kan vara så. Och att vi inom medierna lätt glömmar bort att också ställa självklara, kritiska, frågor till drabbade. Vi citerar gärna reklammannen i Thailand som ondgör sig över Laila Freivalds ignorans: "Det var brist på medmänsklighet". Vi ger gärna utrymme åt byaföreningens sekreterare, när skolan hotas av nedläggning: "Det vore lika bra om politikerna i Lycksele kastade oss alla nerför ättestupan".

Får jag förtydliga; självklart ska vi journalister rapportera om och ge utrymme åt svikna, missnöjda och frustrerade människor. Självklart ska vass kritik få framföras, också mindre genomtänkt sådan. Men varför frågar vi så sällan "vanligt folk" vad som ska göras när pengarna inte räcker till allt? Vad ska bantas bort – i stället för den

egna skolan, i stället för omsorgspersonal om nu inte skatten får höjas?

För samhällsekonomin – och ett allt glesare socialt skyddsnät – har onekligen en avgörande betydelse bakom det tuffare klimatet. I goda tider med ett rejält överflöd att fördela, kan fler intressen tillgodoses, med fler nöjda medborgare som följd. När så kakan krymper och konkurrensen om resurserna ökar, skärps också motsättningarna i samhället. Klyftorna ökar och konflikterna blir fler.

Farlig känsla av vanmakt

Den som står utanför, känner lätt ilska och hat mot alla oss som är inne i systemet. Inte minst riktas aggressionen mot dem som bestämmer. Problemet finns alltså redan, men förstärks ibland av att medierapporteringen spelar med. På ibland närmast populistiskt vis trycks feta rubriker som ropar ut: ”Titta, så han eller hon skor sig! På din bekostnad”.

Den här utvecklingen kan man skönja i hela västvärlden, kanske över hela världen. Medialiseringen av politiken och stora delar av samhällslivet är global. TV-mediets personifiering av olika maktinstitutioner har, liksom därmed det personliga ansvarsutkrävandet, kommit för att stanna.

Och det sista är självklart bra. Den som satts att förvalta makt, den vars beslut direkt eller indirekt påverkar många andra, den ska naturligtvis granskas och när det är befogat, kritiseras. Politikens och andra förtroendevaldas positioner bygger ju just på det förtroende väljarna eller medlemmarna gett dem. Mediernas uppgift blir att granska hur väl man uppfyller de förväntningar och rimliga krav dessa har på sina valda.

Mångfald och konkurrens mellan de granskande medierna är givetvis också bra. När journalistiken blir en tävlan om att ta reda på mest, gräva djupast, där det mest behövs, gynnar detta onekligen mediernas demokratiska uppdrag.

Flesta medier seriösa

Jag vill påstå att detta nog ändå är ”normaltillståndet” för de flesta seriösa medier i Sverige. Public service – både SR och SVT – jobbar liksom de flesta morgontidningarna fortfarande i en tradition med

ambitioner att informera. En tradition där viktig samhällsinformation går före snabba och sensationella skandaler och affärer. Detta gäller inte minst den lokala och regionala morgonpressen, som också fortfarande liksom public service klarar sig bra i de årliga förtroendemätningarna.

Men de senaste årtiondena har konkurrensen alltså ökat dramatiskt. Inte minst har de kommersiella TV-kanalerna, och mot slutet också Internet, gett oss medborgare ett helt nytt medieutbud. Jakten på publiken driver snabbt på den förenklande, ytliga och populistiska journalistiken, något som framför allt märks i de mest kommersiella medierna.

Kort sagt: När budskapen ska basuneras ut på allt kortare utrymme, får inte nyanserna och de mer komplicerade resonemangen plats. Grått blir svart eller vitt, rosa blir blodrött och penslarna grövre.

Konflikter och syndabockar

I det läget passar konflikter alldeles utmärkt. Liksom syndabockar. Har man som mediekonsument själv svårt att få plats i samhället, riktas lätt frustrationen mot dem som tycks ha allt. Näringslivstoppar blir liksom politiker och fackpampar giriga motståndare. Påhopp applåderas, tidningarna säljer bättre och bollen är i rullning.

Denna förgrovnig av det offentliga samtalet beror för övrigt inte bara på medierna – politikerna bidrar inte sällan själva till dispyter – i samma jakt på väljare som medierna jagar publik. Den som hugger mest, får lätt utrymme i medier som älskar just konflikter. I tron att publiken gör det. Så håller det på...

Utvecklingen är givetvis oroväckande. Och på sikt farlig. Redaktören för det ansedda veckomagasinet Financial Times Weekend Magazine i England, John Lloyd, riktar skarp kritik mot utvecklingen i brittisk press. I boken "What the Media Are Doing to Our Politics" (2004) anklagar han journalisterna för att utnyttja sin egen makt för att spä på politikerföraktet.

För detta har Lloyd själv fått utstå en hel del kritik och fördömanden. Inte minst från kollegerna i såväl så kallade seriösa medier som BBC, som i skandalpressen. Men jag menar att John Lloyd också har en del att säga om utvecklingen i Sverige.

I en artikel på DN Debatt den 2 juli 2005 skriver han:

Många, förmodligen de flesta, journalister anser att politiker och många andra offentliga personer från första början, ja av ren princip, bör be-

handlas med misstänksamhet eller rent av cynism. Denna kärva attityd brukar rättfärdigas med att det alltid varit på det sättet som makthavare tagits ned till jorden – ett grundläggande mål för all journalistik under hundratals år. Det har betraktats som ett konstruktivt uttryck för folkets vilja, framför allt i forna tider då det fanns få kanaler för folkliga protester och ingen för representation av folkviljan. Men nu har det gått lite för långt. Många inslag, framför allt de mest publikknipande, i nyhetsmediernas föraktfulla attityd mot offentliga personer är inte längre konstruktiva utan destruktiva. (Översättning: Per Jönsson, DN)

”Medierna hotar demokratin”

Lloyds poäng – och som också jag ser som den på sikt allra största faran – är att medierna som historiskt utgjort, och också fortfarande i högtidstalen sägs utgöra, ett fundament i ”kampen för frihet, för rättigheter och för öppenhet”, att man nu med sin föraktfulla och ytliga journalistik mer hotar än skyddar demokratin.

Även om den kommersiellt inriktade brittiska pressen drivit den politiska journalistiken betydligt längre bort från demokratibygget, än de svenska medierna, finns definitivt liknande tendenser också här hemma.

I en debattartikel skrev för ett antal år sedan den socialdemokratiska riksdagsledamoten och numera kvinnoförbundets ordförande, Nalin Peggul (tidigare Baksi), följande om journalistikens grovt förklarade bild av politiken:

Politiken framställs som ett evigt käbblande och politiker framställs som en grupp som lever sitt eget liv och inte bryr sig om hur vanligt folk har det.

Peggul kritiserar framför allt TV:s debattprogram där konflikterna och de inblandade politikernas kändisfaktor är viktigare än själva samtalet och dess innehåll.

På liknande vis kan man citera olika maktutredningar och forskarrapporter som alla visar på ett minskande förtroende för journalister och vissa typer av medier. Slutsatsen blir ofta att den tredje statsmakten, den fria pressen, snarare är en fara än en tillgång för demokratin.

Ungdomar tvivlar på demokratin

FT Weekend Magazine's John Lloyds skräckscenario blir att allmänheten därmed vänder sig bort från de demokratiska institutionerna och dess företrädare. Översatt till Sverige finns studier som precis visar detta; en ungdomsundersökning som framtidsanalysföretaget Kairos Futures gjorde för några år sedan (Dagens Unga – Morgondagens Vuxna, 2002) visar på en förskräckande låg tillit till traditionella politiska institutioner. Medan vänner, banken och polisen kom högt hamnade exempelvis regering och fack – tillsammans med massmedierna – sist.

Och än värre; en CEIFO-studie 1997 kommer fram till att över hälften av de svenska skolungdomarna INTE är övertygade om att det demokratiska styrelseskicket är överlägset diktaturen.¹ Dessa ungdomar är numera röstberättigade.

Även om det finns andra studier som visar, för det demokratiska styrelseskicket mer positiva resultat, borde varje reporter och varje redaktör känna oro över den sviktande tilltron till det öppna samhället. Om inte annat så för sin egen skull: Den politiskt och samhälleligt oengagerade medborgaren är inte bara utan inflytande. Hon eller han är dessutom utan tidning.

I ett samhälle där polariseringen tilltar, såväl i verkligheten som i mediernas rapportering, ökar känslan av vanmakt hos många. Och därmed också risken för misstro, hot och våld mot dem som utmålas som mäktiga och framgångsrika. Med hänglås, larmsystem och polisbeskydd som följd. Kort sagt: ett mer slutet samhälle och mer otillgängliga politiker. Ett sådant Sverige är inte bara ett hot mot det parlamentariska, representativa demokratiska systemet. Det hotar därmed också den fria pressen, radion och televisionen.

Hårdare lagar ingen lösning

Men att möta utvecklingen med tuffare medielagar är enligt min mening fel väg. Det är i sig ett steg bort från det samhälle en sådan åtgärd skulle försvara, och alltså ett dåligt alternativ. Ett censurerat myndighets-Sverige med hårdare tag mot press och medier löser inte heller här några problem.

¹ CEIFO står för Centrum för forskning om internationell migration och etniska relationer vid Stockholms universitet.

Lösningen finns snarare i ett återtaget ansvar hos mediernas företrädare, från reporter till utgivare. Ett ansvar inte bara för information och tuff granskning, utan också för bevarandet och utvecklandet av det öppna samhället.

Den utifrån publikens samhällliga intressen mer lyhörda journalistik som för ett tiotal år sedan dök upp i USA, och också prövades här i Sverige, *public journalism*, är en väg att gå. Public journalism utgår från det medborgarna själva tycker är viktigt och gör sedan god, granskande journalistik av detta. I stället för skandaler kring politikens privata affärer, utkrävs ansvar på grunder som mer kan hänföras till politiska löften och idéer.

Ett sådant steg bort från den personfixerade och lättsålda kändisjournalistiken kräver både mer reflektion och diskussion på redaktionerna. Diskussioner om mediernas uppdrag och roll, om den egna makten och det ansvar som följer därav. Dessa samtal måste föras internt inom redaktionerna men också externt mellan medier och publik.

Att publicera ska fortfarande vara rättesnöret, men också respekt och ansvarstagande. Inte minst för det öppna samhälle vi alla säger oss värna. Som sagt: Demokratin måste försvaras med demokratiska medel. Allt annat är uteslutet.

”Göbber å kärringar, huk er i bänkera´ för nu ladder han ôm!”

Om TV, politiker som kändisar och en förändrad medborgarroll

Göran Eriksson

Villkoren för politiken har förändrats på ett genomgripande sätt under 1900-talet. En betydelsefull aspekt av dessa förändringar är att politiken har inordnats i en kändiskultur. Ett uttryck för det är att politiker i dag dyker upp i sammanhang som inte kan ses som en del i det offentliga politiska samtalet. De kan delta i prat-, lek- och humorprogram på TV, och de gör det inte i första hand som politiker utan som kändisar. När politiken inordnats i kändiskulturen så förändrar det medborgarnas sätt att förstå och förhålla sig till politiken. Det är denna förändring som diskuteras i det följande kapitlet.

När Tage Erlander i början på 1960-talet medverkade i Hylands hörna och berättade historien om prästen som av misstag fyrade av en revolver i predikstolen så väckte det stor uppmärksamhet.¹ I mer populära betraktelser framhålls det ofta som en minnesvärd händelse att Sveriges statsminister berättade roliga historier i TV. I dag ser det annorlunda ut. Även om de inte alltid berättar roliga historier så är det något av en självklarhet att ledande politiker ofta syns i olika lek-, humor- och pratprogram. Gudrun Schyman var på 90-talet med i *Fångarna på fortet*. Alf Svensson, Marit Paulsen, Birger Schlaug och Margot Wallström har det gemensamt att de varit gäster i *Snacka om nyheter*. Göran Persson och Fredrik Reinfeldt var under våren 2005 gäster i TV4:s program *God natt, Sverige*. Ingen blir längre förvånad.

Det är denna självklarhet som ska diskuteras i detta kapitel: varför förekommer egentligen politiker i den här typen av program och hur kan det komma sig att det är så accepterat? Politikerna får ju ofta göra saker och diskutera eller svara på frågor som många gånger ligger långt från deras uppdrag som politiker. Vem minns inte när Lars Leijonborg deltog i TV 3:s *Silikon* och fick svara på närgångna frågor om sitt underliv.

¹ Programmet sändes 19 december 1962.

Det svar jag argumenterar för i detta kapitel är att politiker i dag har blivit en slags kändisar.² Vi kanske inte i första hand tänker på politiker som kändisar, varje sig i vardagen eller inom forskningen. Film, sport och musik är annars de sfärer för kulturproduktion där detta med kändisskap förmodligen kommer allra tydligast till uttryck, men jag menar att även politiken är in dragen i kändiskulturen. Det vore enkelt att använda sig av USA och Ronald Reagan och Arnold Schwarzenegger som exempel för att visa att kopplingen kändisskap och politik inte är långsökt, men måste vi gå så långt? Socialdemokraten Jan Emanuel Johansson blev Jan Emanuel med miljoner av tv-tittare när han deltog i Robinson för några år sedan. Det kändisskap som utvecklades under seriens gång använde han i en, inte minst i medierna, omtalad personvalskampanj. Kändisskapet var ett medel för att rikta fokus mot politiska frågor. Det blev också en språngbräda som förde Jan Emanuel in i Riksdagen.

När politiken dragits in i kändiskulturen så får det också konsekvenser för hur människor, som medborgare i ett demokratiskt samhälle, förhåller sig till politikerna. Jag menar att det kan leda till en mer personlig och känslomässig relation som mycket väl kan ligga till grund för handlingar som annars inte är förknippade med medborgarrollen.

Från politikens medialisering till politikens visualisering

Inom medieforskningen har det under de senaste decennierna ivrigt skrivits om *medialisering*. Forskare har med detta och begrepp som mediekultur och mediasamhälle beskrivit en mer genomgripande förändring av samhället under 1900-talet. Begreppet hänvisar dels till att samhällets institutioner i allt större utsträckning anpassat sig till de medieinstitutioner och teknologier som utvecklats under denna tidsperiod, dels till att människors vardag i allt större utsträckning genomsyras av mediernas närvaro. Att konsumera medier har helt enkelt blivit en del av människors vardagliga rutiner.³

Den vetenskapliga diskussionen om medialisering har i stor utsträckning kretsat omkring politiken.⁴ Med begreppet *politikens*

² Resonemangen i detta kapitel bygger i stor utsträckning på Marshall (1997).

³ I enkätundersökningar, där människor själva får uppge omfattningen av sin mediekonsumtion, brukar genomsnittet ligga på omkring sex timmar per dag. Det är nog en siffra man ska ta med en viss nypa salt då vi säkert underrapporterar vår konsumtion och mycket sker omedvetet eller utan vår fulla uppmärksamhet.

⁴ Begreppet politikens medialisering myntades av medieforskaren och journalistikprofessorn Kent Asp (se Asp, 1986; 1990).

medialisering har forskare diskuterat hur politikens villkor förändrats i mediasamhället. Många forskare har betraktat utvecklingen med en smått dystopisk blick. Politikens anpassning till medierna och medie-logiken förändrar den politiska maktutövningen till det sämre, menar de. När politikerna blir allt mer inriktade på att gå hem i medierna blir politiken opportun och kortsiktig. Vissa menar att det har gått så långt att mediernas maktställning är ett hot mot demokratin. De sägs helt enkelt försämra förutsättningarna för människor att fatta rationella beslut. Andra forskare är mer optimistiska. De menar att medierna bidragit till att göra människor mer medvetna om vad som pågår i politiken och gjort den politiska debatten lättillgänglig. Medierna ses snarare som vitaliserande för demokratin.⁵

Oavsett hur forskare förhåller sig till konsekvenserna av utvecklingen så är de överens om en sak: Den mest betydelsefulla förändringen för politiken som mediasamhället medfört handlar om framväxten av visualiserande institutioner. Politikens medialisering är i hög grad en fråga om *politikens visualisering*. Det är dessutom en aspekt som inte analyserats i någon större utsträckning inom medieforskningen. Forskningens fokus har i hög grad varit på det som sägs eller skrivs. John B Thompsons bok *Media and Modernity* från mitten av 90-talet utgör ett undantag. Thompson argumenterar för att de teknologier och institutioner för visualisering som etablerats under 1900-talet – han tänker då på visualiserande medier som fotojournalistik, film, journalfilm, men framför allt TV – har gjort politiken *synlig* för en masspublik. Genom TV kan människor se politikerna och de kan se dem i betydligt fler situationer än vad människor kunde för 100 år sedan.

Kändiskultur

I anknytning till historiska analyser (av främst film och filmmediet) har forskare pekat på att de visualiserande mediernas utveckling under 1900-talet är intimt sammanvävd med framväxten av vad vi här kan kalla för en kändiskultur (*celebrity culture*). De visualiserande medierna utgör en grundförutsättning för att denna kultur kommit till och fått den omfattning den har i dag. Vi kan inte tänka oss en kändiskultur utan dem. Det är just det faktum att vi kan se personerna fram-

⁵ Många referenser skulle kunna anges här, men se i första hand John Corner (1995) för en bra och kortfattad redogörelse för de centrala argumenten i denna diskussion.

för oss, och möjligheten att göra detta ett upprepat antal gånger, som gör det möjligt att tala om kändisar och kändiskultur.⁶

Filmen, och då framför allt Hollywoodfilmen, utgör en viktig bakgrund om vi ska förstå hur kändiskulturen tog fart och utvecklades. Till en början var aktörerna i filmerna anonyma. Men efterhand, mellan 1910 och 1920, växte filmstjärnor fram i takt med att filmindustrin blev mer etablerad. Framväxten var både en följd av publikernas önskan att få veta mer om aktörerna de såg om och om igen på duken och av en strävan att göra filmer kommersiellt gångbara. Genom att skapa stjärnor eller kändisar kunde ökade möjligheterna att göra människor nyfikna på filmerna.

I början var filmstjärnorna hårt knutna till filmbolagen, men detta förändrades efter hand. I dag är de fristående från bolagen, inte sällan med agenter som marknadsför dem både mot filmbolag och medier. De har skyhöga gager för sin medverkan och lever ett upphöjt liv långt borta från filmpublikens vardag. Filmpubliken lär känna filmstjärnorna genom filmerna och vill veta mer om deras – kändisarnas – privatliv och verkliga egenskaper, vem "personen bakom" egentligen är. Det handlar inte sällan om de egenskaper som har lett fram till stjärnans status. Detta tillhandahålls av medierna genom intervjuer, reportage, fotojournalistik, film etc.

Detta leder till att det omkring kändisar som filmstjärnor skapas en särskild *offentlig personlighet*. Den offentliga personligheten är, åtminstone när det gäller filmstjärnor, en sammanblandning av rent fiktiva egenskaper (som de framställs på film), med egenskaper hämtade från verkliga livet (som de framställs i många andra mediala sammanhang som till exempel olika intervjuer och skvallerpress). Den offentliga personligheten är därför något av en mytbild, en mytbild som ofta rymmer både extraordinära egenskaper och mer vardagliga och högst privata.

Den ofta mångtydiga offentliga personligheten skapar olika och ibland motsägelsefulla möjligheter till identifikation. Kändisskapet bygger på en dikotomi, en uppdelning mellan "dom där uppe" och "dom där nere"; de upphöjda och en iakttagande massa. För många människor blir en kändis någon att se upp till och försöka efterlikna. Vissa av de egenskaper som den offentliga personligheten rymmer kan ses som angelägna och eftersträvansvärda, men det kan givetvis röra sig om andra egenskaper också. Det är därför möjligt att hävda att olika värden står på spel i kändisskapet och i den offentliga per-

⁶ Se Marshall, 1997.

sonligheten. När det handlar om film rör det sig ofta om ekonomiska värden. En stjärna med sin särskilda offentliga personlighet kan vara avgörande för att locka publiken till biosalongerna. Men det är inte bara ekonomiska värden som står på spel utan även sociala och kulturella. Kändisen, eller snarare kändisen som en symbol och den offentliga personligheten, utgör ett område för en kamp om värderingar.

Politiker och synligheten

Att betrakta politiken som en del av kändiskulturen kan verka långsökt, men fundera en stund över i vilka program på TV som politiker syns och varför de syns där. Det första många kommer att tänka på är säkert nyhets- och debattprogram på TV, där politiker intervjuas av journalister eller deltar i konfliktladdade diskussioner. Politikerna framträder då oftast som företrädare för sitt parti, som riksdagsledamöter eller medlemmar av regeringen. Detta är den traditionella arenan för politiker och det man brukar kalla *det offentliga politiska samtalet*. Det ska också framhållas att det är nästan uteslutande denna arena som medieforskarnas intresse har riktats mot och som diskussionen om politikens medialisering handlar om.

Men politiker förekommer i en rad andra program också. De syns inte sällan utanför den traditionella arenan. En förklaring är att detta är en del i politikernas strategier; att det handlar om att synas. För politiker som aspirerar på ledande positioner är det inget val utan en nödvändighet. Thompson pekar i sin bok på att synligheten inte bara är en möjlighet utan också medför risker. Riskerna kommer sig av att politikerna inte själva har kontroll över sin synlighet.

Det gäller kanske framför allt den traditionella arenan för det politiska samtalet. Ett exempel på detta är när politiker syns på TV i nyhetsintervjuer, som ändå är den vanligaste formen för politikernas deltagande i TV. Nyhetsintervjun är en sådan situation som politiker måste se som både en möjlighet och en risk. Möjligheten ligger i att de får chansen att tala till kanske miljoner tv-tittare. Riskerna ligger i att de inte själva kan bestämma hur intervjun genomförs. Det enkla faktum att det är journalistiken som ställer frågor och politiker som svarar säger något om det. Det är ju också så att det finns en förväntan på att politiker ska svara. Om de av någon anledning inte gör det så ger det lätt en negativ bild av politikern. Många intervjuer presenteras också inom ramen för nyhetsinslag. I sådana inslag är

det inte bara så att journalistiken har kontroll över själva intervjun, utan har även möjlighet att i efterhand klippa och välja från politikerns svar. Ofta väljs bara korta sekvenser – så kallade sound-bites – från de ursprungliga intervjuerna. Politikerna har ingen möjlighet att påverka vad journalisterna kommer att välja att återge.

Riskerna med synligheten gör att politiker nog måste överväga i vilka sammanhang de ska synas. Thompson kallar det för "management of visibility". Från politikernas utgör lek, humor och pratprogram en mer informell arena och möjligheter att visa upp sidor som inte kommer fram i nyhets- och debattprogrammen. De kan visa att de i stor utsträckning gör samma saker som många andra människor: att de hämtar och lämnar barn på dagis eller fotbollsträningar, att de äter havregrynsgröt och blodpudding, att de blir kära, tar sig ett glas då och då, längtar efter semester och att resa. Det ger en möjlighet att visa upp ett slags folklighet, skapa förtroende och visa dem man representerar att man kan det.

Man skulle kunna säga att politikerna i dessa program och denna synlighet har större chans att vara med och forma sin offentliga personlighet än vad de har i nyhets- och debattprogrammets ofta konfliktinriktade dramaturgi. För att ta ett konkret exempel så var det väl få som undgick Göran Perssons metamorfos för några år sedan. Jag tror inte att Persson genomgick en egentlig förvandling, utan det var bilden av honom – den offentliga personligheten – som förändrades. Denna förvandling var – vill jag hävda – till stor del ett resultat av att Göran Persson tog sig tid att vara med i några pratprogram och var synlig i samband med några större idrottsevenemang. Han gick från Pamp-Persson till Mys-Persson och Trivsel-Torsten. Genom att i första hand synas utanför den traditionella arenan lyckades han visa upp en serie mer personliga egenskaper som bidrog till att förändra den offentliga personlighet, en personlighet som också fick genomslag på den traditionella nyhetsarenan. För att återknyta till Erlander så har många hävdade att hans framträdande i Hylands hörna bidrog till att han blev Tage med "hela svenska folket" och att skapa en bild av honom som landsfader. Den humoristiska sidan av Erlander blev en del av den offentliga bilden av honom.

Självklart är det också så att det finns mediehändelser som kan sätta djupa spår i en politikers offentliga personlighet. Bosse Ringholms presskonferens under den s.k. Ahlenius-affären är ett exempel och Mona Sahlins uppmärksammade trassel med kontokort och räkningar ett annat. Det som brukar kallas för *politiska skandaler*

är sannolikt det som kan skada den offentliga personligheten allra mest och kan göra politikern omöjlig på det politiska fältet.

Den offentliga personligheten och medborgarna

Att kunna prata eller skriva om en kändiskultur bygger alltså på att det finns några "där uppe" och en iakttagande massa "där nere". Politiker tillhör en upphöjd maktsfär som människor inte har direkt tillgång till. Maktsfären blir synlig och i viss mån tillgänglig för människor genom medierna och det är som mediepublik människor tar del av den. Politiker är en särskild form av kändisar. Deras kändis-skap är inte detsamma som idrottsstjärnors, musikers, skådespelares eller dokusåpadeltagares. De politiker vi ser på TV har makt eller aspirerar på den och synligheten i medierna är som sagt var en nödvändighet för detta. När människor tar del av maktsfären så gör de det inte bara som mediepublik utan också som medborgare och väljare. Men vilken betydelse kan det då ha att politiken inordnats i kändiskulturen? Vilka följder har det för hur medborgarna förstår politiker och deras handlingar? Hur kan de tänkas förhålla sig till politikerna när politiken inordnats i en kändiskultur? Mitt svar kan inte bli uttömmande men jag ska lyfta fram några aspekter som jag ser som mer betydelsefulla än andra.

Den första aspekten jag vill framhålla, vilket också ter sig som självklart i dag, är att människor känner igen de ledande politikerna till utseende. Många människor känner igen Maud Olofsson eller Margot Wallström utan att de har sett dem i verkliga livet, och skulle sannolikt känna igen dem om de av någon anledning mötte dem på gatan. Det är ju också så att det är via medierna, och kanske framför allt TV, som människor möter politikerna i dag. Få möter dem ansikte mot ansikte i det verkliga livet. Människor reagerar på politikernas utseenden. Det är givetvis svårt att försöka fånga eller mäta betydelsen av detta, men den framstår samtidigt som svår att förneka. Som människor reagerar vi och skaffar oss uppfattningar om personer som vi bara sett (på bild eller i verkliga livet). Det innebär att vi kan uppfatta vissa politiker som vi ser på TV som mer sympatiska än andra. Ett klassiskt exempel på detta är när John F Kennedy och Richard Nixon 1960 möttes i en både radio- och TV-sänd debatt i presidentvalets slutspurt. Kennedy var solbränd och fylld av självförtroende efter sitt kampanjarbete. Nixon var lite blek efter en sjukdomsperiod. Han brydde sig heller inte om att sminka sig. Det

var Kennedy som gick hem i rutan och vann många människors sympatier, men bland dem som tog del av debatten via radio var det Nixon som korades till vinnare. Det visuella intrycket av politikerna – hur man uppfattade deras utseende – var avgörande för hur man uppfattade debatten och politikernas argumentation.

Den andra aspekten är att när politikern blir en medial personlighet, när han eller hon börjar synas i TV och ingår i kändiskulturen, så skapas ett slags nyfikenhet omkring personen som innebär ett större intresse omkring det mer privata. Precis som omkring andra slags kändisar så etableras en vilja eller ett behov hos mediernas publik att veta mer om personen i fråga. Det är detta behov som t.ex. olika pratprogram kan tillgodose. Det innebär att när programmakare bjuder in politiker till programmen så gör de inte det i första hand för att de är intresserade av dem som representanter för sitt parti eller för regeringen. De deltar ju heller inte i dessa program för att i första hand svara på frågor om bostadspolitik, skatter eller politisk ideologi. I pratprogram får de ofta svara på frågor som handlar om det mer privata, om vem personen bakom politikermasken egentligen är, om t.ex. familjsituation och varför just han eller hon har lyckats inom politiken. När Göran Persson intervjuas av Kristian Luuk så kan han i ena stunden visserligen få svara på frågor om alkoholpolitik, men det fungerar mest som ursäkt för att han i nästa stund ska ge svar på frågor om sitt äktenskap med Anitra Steen eller sin egen alkoholkonsumtion.

Den tredje aspekten – som jag ser som avgörande men kopplad till aspekterna ovan – är att genom att människor lär känna politikern till utseende och får vetskap om en mer privat och personlig sida så kan en mer intim och nära relation skapas mellan tv-tittare och politiker. Detta är inte nödvändigtvis någonting negativt för politikerna. I TV:s barndom (slutet på 50- och början på 60-talet) så fanns från politisk sida en hel del optimism omkring TV-mediet och det var just möjligheten att skapa en mer nära relation till väljarna som politikerna var positiva till.

Relationen blir en mer känslomässig relation som alltså bygger på hur människor upplever den enskilde politikerns offentliga personlighet. Som mediernas publik kan människor tycka att en politiker verkar sympatisk, att han eller hon verkar vara en bra och rejäl person. Men vi kan också tycka det omvända. Det finns säkert de som upplever Göran Persson som pompös, Lars Leijonborg som intetsägande och Mona Sahlin som slarvig. Känslorna som människor har för de här personernas offentliga personlighet kan vara mer eller

mindre tydliga; de kan precis som de är i förhållande till andra kändisar inom musik, film eller sport vara svaga eller starka. Det är självklart att sådana känslor kan ha betydelse för hur människor tar ställning och röstar i politiska val. Man röstar sannolikt inte på ett politiskt parti vars partiledare man finner högst osympatisk eller frånstötande. Det har inom medieforskningen diskuterats att politikens medialisering leder till en *personifiering* av politiken. Det har setts som en följd av medielogiken. Det innebär att en enskild politiker blir den som människor förknippar med ett parti. Även om forskningen inte ger tydliga besked på den här punkten så skulle jag vilja argumentera för att förtroendet för den enskilde partiledaren kan vara avgörande för vilket parti väljaren lägger sin röst på. Vad det handlar om, betraktat från det perspektiv jag förordar, är att den offentliga personligheten kan bli avgörande för hur man röstar. Vill man spetsa till det lite så kan man hävda att politiska idéer och sakpolitik i dessa fall underordnas den offentliga personligheten.

Men när det skapas starka känslor som riktas mot politiker kan de leda till andra handlingar än själva röstandet, handlingar som annars inte förknippas med medborgarskapet och inte anses höra hemma i ett demokratiskt samhälle. Det kan vara olika typer av aktioner och skulle mycket väl kunna tänkas inkludera handlingar som kan innebära både hot och våld mot politiker. Det kan framstå som paradoxalt, men vad som då attackeras är egentligen mytbilden, den offentliga personligheten som skapats över i tid i olika mediala sammanhang. Men hotet och våldet drabbar givetvis den enskilde politikern.

Källor

- Asp, K (1986) *Mäktiga massmedier – Studier i politisk opinionsbildning*, Stockholm: Akademilitteratur.
- (1990) 'Medialisering, medielogik, mediekrafi', *Nordicom Information* nr 2 (47–50).
- Corner, J (1995) *Television form and Public Adress*, London: Edward Arnold.
- Marshall, D (1997) *Celebrity and Power: Fame in Contemporary Culture*, London: University of Minnesota Press.
- Thompson, JB (1995) *The Media and Modernity*, Stanford: Stanford UP.

Demokratin lever farligt

- hot och våld mot politiker i andra europeiska länder

Mats Engström

Mediernas sätt att fungera i Europa ökar politikernas utsatthet. Medierna förstärker hotbilderna genom sitt sätt att fungera, men kan också vara ett viktigt medel för att möta våldet och stärka demokratin. Även om det blivit svårare, får politikerna å sin sida inte låta bli att försöka föra samtal med medborgarna i laddade frågor. Många av hoten riktar sig mot både medierna och politikerna. Uppgiften att värna demokratin är gemensam.

”Medborgarna har blivit politiska konsumenter som inte längre köper omfattande ideologiska program eller partiernas välprövade varumärken”, skriver den brittiske medieprofessorn John Corner och hans holländske kollega Dick Pels. ”Däremot går det fortfarande att mobilisera kring enskilda frågor och kring särskilda politiska personligheter som företräder intressen på ett tydligt sätt”.

John Corner och Dick Pels hävdar att politiken speglar resten av samhället, som blivit mer fixerat vid kända personer. Medierna försvagar politiska partier och lyfter istället fram enskilda förgrundsgestalter. Partiernas PR-strateger spelar med. Följden blir att människor i högre grad röstar på personer de gillar. Partierna har blivit mer lika varandra och partipolitiken känns ofta ointressant. Istället ökar intresset i politik som underhållning. ”Den ständiga medieexponeringen av politiska personligheter ger dem en märkligt familjaritet som, trots den starka skillnaden mellan de få som syns och de många som är osynliga, ändå delvis överbryggat gapet mellan dem”, fortsätter Corner och Pels.

Den tyske statsvetaren Thomas Meyer instämmer. Han lyfter fram bildens ökade betydelse. ”Politiken porträtteras allt oftare i medierna som en sekvens bilder och mediehändelser.”, skriver Meyer. En effekt är att medborgarna får det svårare att göra sakliga bedömningar och att känslorna får en viktigare roll. Ledande politikernas image byggs medvetet upp genom en mosaik av bilder och poser, möten och upp-

trädanden. Deras ansikten blir ett centralt politiskt verktyg som aldrig förr. Thomas Meyer lägger till att medierna och politiken har olika tidsskalor. Redaktionernas krav på omedelbara besked gör det svårare för de förtroendevalda att bygga förtroende i kontroversiella frågor. Samtal med medborgarna tar tid.

Nyanserna i analysen kan skilja, men många forskare och debattörer i Europa är överens om att mediebilderna har blivit viktigare i politiken, personligheterna mer framträdande. Identifikation och konflikter är viktiga element i mediernas dramaturgi, som politiken ofta anpassar sig till. Det får följderna för politikernas säkerhet. Hot och våld mot förtroendevalda hör samman med den bild som medierna förmedlar. Samtidigt finns en frustration över att det är svårt att påverka med demokratiska metoder.

Kommittén om hot och våld mot förtroendevaldas enkätundersökning, liksom en tidigare genomförd undersökning av Sveriges kommuner och landsting, visar att missnöjda medborgare är den främsta källan till hot. Irrationellt agerande personer är också vanligt. Bägge dessa grupper får i stor utsträckning sin bild från medierna.

Många andra bidrag till denna antologi handlar om Sverige. Min uppgift har varit att skildra läget i övriga europeiska länder. Mycket är gemensamt. Fokuseringen på enskilda politiker finns både på riksnivå och lokalt. Kända ansikten får symbolisera obekväma politiska beslut. På lokal nivå har det länge funnits ”starka män” (numera också kvinnor), men medieexponeringen har ändå ändrat villkoren. Lokal-TV, fler radiokanaler och tuffare journalistik väcker starkare känslor när en kontroversiell fråga dyker upp. Symbolen blir ofta den mest kände lokalpolitikern.

En effekt av personfixeringen är att hotbilden för kända politiker förstärks. Ilska över beslut eller över den egna livssituationen riktas lätt mot de ansikten som symboliserar makten. Säkerhetstjänsterna i Europa tycks ha haft svårare att förstå denna typ av hot än kända hot från våldsbenägna organisationer, framgår det av Hans Regners utredning om skyddet av den svenska statsledningen. Tyska Bundeskriminalamt är ett undantag: ”Mediaexponering är en faktor av stor betydelse för hotbilda-bedömningarna även om det förhållandet att en person är välkänd normalt inte i sig är tillräckligt för att åsätta personen en hotbild. Däremot har exponering stor relevans i kombination med andra faktorer. Det är också viktigt att kartlägga hur

skyddspersonen framställs i medierna, vilka frågor han eller hon exponeras i samband med, etc.”¹

Digital extremism

Hoten från organiserade grupper verkar lättare att definiera. Vissa länder har erfarenheter av inhemsk terrorism. Baader-Meinhof-gruppen i Tyskland. Röda brigaderna i Italien. Gruppen 17 november i Grekland. Ibland har våldet motiverats av regionala konflikter, som IRA i Storbritannien och ETA i Spanien. IRA har främst riktat våldet mot sina motståndare på Nordirland. ETA har utfört attacker på lokalpolitiker som gått emot de baskiska separatisterna.

Terrordåden i Madrid i mars 2004 och London i juli 2005 har satt fokus på extremism under islamistisk flagg. De länder som hittills blivit utsatta har deltagit i kriget mot Irak, men nätverken finns i de flesta EU-länder. En extrem – många säger perverterad – form av islam användes också som motiv till mordet på den holländske filmskaparen Theo van Gogh förra året. Den liberala politikern Ayaan Hirsi Ali har tvingats leva under ständigt beskydd sedan dess. Hot har riktats mot flera andra holländska och belgiska politiker.

En av de mest utförliga offentliga genomgångarna av denna typ av hot görs av det tyska författningsskyddet. Den årliga rapporten, Verfassungsschutzbericht, går igenom organisationer som uppfattas som hotfulla mot demokratin. I den senaste utgåvan på riksnivå, för år 2004, räknas en rad grupper upp. De högerextrema grupperna samlar ungefär 40 000 personer i Tyskland. En fjärdedel av dem räknas som våldsbenägna. Hoten och våldet riktas främst mot flyktingar, judiska intressen och politiker på vänsterkanten. Det finns täta band till andra länder i Europa och till USA. På vänsterkanten finns ”autonoma” och andra grupper som använder våld som politisk metod. Det handlar ofta om våldsamma demonstrationer och om attacker mot högerextrema aktivister. Islamistiska nätverk får stort utrymme i den tyska rapporten. Ett antal grupper räknas upp där al-Qaida har en framträdande roll. Även scientologerna analyseras, om än kortfattat.

Etablerade medier är viktiga för de organiserade grupperna. Det är där hoten och angreppen ska synas. Skräcken sprids mest effektivt via massmedier, vare sig det gäller terrordåd i tunnelbanan eller

¹ SOU 2004:108 Personskydd för den centrala statsledningen. Betänkande av Personskyddsutredningen, s. 142

attentat mot politiker som bekämpar högerextremism. Det ställer redaktionerna inför svåra avvägningar. En central uppgift för medierna är att informera om det som sker. Att förtiga ett brott som genomförts vore märkligt, liksom att tona ned effekterna i form av mänskligt lidande. Men hur är det med hot mot enskilda politiker, ska de rapporteras och i så fall hur? Hur ska en nyhetsredaktion hantera tips om kommande manifestationer mot enskilda politiker, där graden av hot är oklar? Ska en tidning skriva om brister i säkerheten och göra det lättare för den som vill angripa förtroendevalda? Frågan är hur medierna ska dra gränsen mellan medborgarnas behov av att få veta och en bevakning som ökar hoten mot politikerna – och därmed mot demokratin.

Terrorforskaren Paul Wilkinsson menar från sitt perspektiv att redaktionerna måste bli mer medvetna: ”Medierna befinner sig i ett slags symbiotiskt förhållande till terrorismen. Det betyder förstås inte att massmedia kontrolleras av terroristerna. Men det betyder att de hela tiden försöker manipulera och exploatera fria medier för sina syften. Det betyder också att ansvarsfulla journalister och allmänheten ständigt måste vara på sin vakt mot terroristernas försök att manipulera dem.” Slutsatsen kunde gälla också för andra extrema nätverk, som använder hot och våld som metod.

Europarådets parlamentariska församling menar att medierna ska rapportera om terrorism, men samtidigt avstå från ”over-sensational media reports”. Resolutionen från våren 2005 innehåller ett antal uppmaningar till medieföretag och regeringar. Europarådets parlamentarikerna menar att medierna bör utarbeta en uppförandekod för journalister, fotografer och redaktörer som hanterar terrordåd och hot. Syftet skulle vara att informera allmänheten utan att gynna terroristerna i deras syften. Församlingen vill också ha mer utbildning om samspelet mellan terrorism och medier. Regeringarna uppmanas att inte använda ”kampen mot terrorismen” som ett skäl att begränsa mediefriheten, Redaktionerna ska kunna få den information de behöver för att skydda sina egna anställda mot hot. Rekommendationen innehåller sammanlagt femton konkreta uppmaningar. De är inte bindande för medlemsstaterna. Det är lätt att se svårigheter och intressekonflikter i parlamentarikernas råd, men frågorna är viktiga och relevanta även för andra typer av hot.

Den tekniska utvecklingen har förändrat de extrema nätverkens arbetsformer. Internet har betytt mycket för samordning och rekrytering. Det tyska författningsskyddet redovisar det utförligt. Högerextrema rörelser har 950 hemsidor för sitt budskap och använder

flitigt interna mejllistor för kampanjer. Autonoma grupper och andra våldbenägna nätverk på vänsterkanten använder liknande metoder. Den tyska rapporten redovisar också de extrema islamistiska nätverkens användning av internet.

Delstaterna är huvudansvariga för polisarbetet i Tyskland. Författningsskyddet i Nordrhein-Westfalen har fördjupat analysen i två rapporter om högerextremismen. En av dem handlar om Internet. ”Den nya högern” i Tyskland har försökt byta image och lansera sig som rumsren inför allmänna val. På nätet finns både en intellektuell diskussion som försöker likna andra tankesmedjor och råa angrepp på judar och politiker. Den andra rapporten visar hur vit-makt-musiken används för att sprida propaganda och värva medlemmar. Medier verkar vara ett alltför snävt begrepp, snarare handlar det om en hel motkultur. Rapporten visar också hur personer som försöker ge rörelsen en seriös fasad samtidigt distribuerar hatmusik.

Att se nya hot

Den tekniska utvecklingen är en stor förändring för invandrade grupper. Förr nådde information om hemlandet fram genom tidningar och möjligen radio. Nu finns det omedelbar tillgång till bilder på internet och satellit-TV. Bilder på lemlästade barn någonstans i världen väcker starka känslor också i Europa. Den kan riktas mot politiker i ett land utan att medierna där ens uppmärksammat händelserna som utlöst vreden.

I takt med att EU får en gemensam utrikes- och försvarspolitik kan ilskan träffa politiker i varje medlemsland. Det USA-ledda ”kriget mot terrorismen” får effekter för alla EU-länder, även om inte alla deltar i de militära insatserna. Våldet kan också riktas mot exilpolitiker som är bosatta i EU-länderna. Iranska mediers bild av enskilda politiska aktivister innebär hotbilder även i Tyskland, Frankrike och Norden. Kurdiska ledare har mördats i Europa trots att konflikterna har sina rötter i Mellanöstern.

Å andra sidan kan utvecklingen underlätta en demokratisering i länder som censurerar inhemska medier. Oppositionen i exil kan lättare förmedla sitt budskap hemåt. Ett annat problem är hatkampanjer på internet där ursprunget är svårt att spåra och möjligheten till anonymitet höjer tonläget. Ett svep på Internet visar att olika intressen använder mejl och hemsidor för kampanjer mot enskilda politiker (och journalister), som tagit ställning i någon kontroversiell

fråga. Bakom sidorna och kampanjerna kan stå enskilda personer eller nätverk, som inte behöver ha någon koppling till extrem verksamhet i övrigt. Ibland handlar det om en helt berättigad politisk kritik eller mediedebatt. Ibland är det rena hot eller våldsamt personkritik som kan motivera till fysiska angrepp. Ofta är dessa nätverk gränsöverskridande, som när det gäller bevakningen av konflikten i Mellanöstern. Det är en undervegetation i debatten, osynlig för det mesta men ändå hotfull.

Några av de allvarligaste hoten finns i det forna Sovjetunionen. I Ryssland, Vitryssland och Centralasien är mediefriheten begränsad. Kretsen kring Vladimir Putin använder sin makt både mot frispråkiga medier och andra politiker. Organiserad brottslighet gillar inte politiker som angriper korrruptionen eller grävande journalister. Hot, våld och mord är en del av den politiska vardagen. Även i det forna Jugoslavien lever politiker och journalister farligt.

Denna situation kan få smittoeffekter för hela Europa. De metoder som organiserad brottslighet använder på hemmaplan kan sprida sig när verksamheten växer över nationsgränserna. Det ligger nära till hands till exempel i de baltiska länderna, inte minst i kampen om oljeexporten. Men kriminella grupper kan också komma att använda sådana metoder mot politiker och granskande journalister i andra länder, till exempel för att hindra kampanjer mot deras intressen i sexhandel, restauranger eller drogsmuggling. Man ska inte heller uteläsa hot mot ledande politiker som exempelvis kräver att EU ska sätta större press på de ryska oljeföretagen.

En gemensam uppgift

Organiserad brottslighet och högerextrema grupper är ett par exempel på att medier och politiker möter liknande hot och har gemensamma intressen. Medierna förstärker hotbilderna genom sitt sätt att fungera, men kan också vara ett viktigt medel för att möta våldet och stärka demokratin. Våldsbenägna grupper kan granskas, ursprunget till hatkampanjer avslöjas, skildringen av det politiska arbetet bli mer mångsidigt och mindre skandalfokuserat. Det kan mycket väl ske utan att redaktionerna ger avkall på sin uppgift att granska makten.

Politiken behöver också fundera på sina arbetsmetoder i mediedemokratin. PR-strategerna bär ett stort ansvar för personfixeringen och över användningen av smutsiga grepp mot sina motståndare. Även om det blivit svårare att föra samtal med medborgarna i laddade frågor

får inte politikerna låta bli att försöka. Mötet med missnöjda kommuninvånare eller människor som är arga över utrikespolitiken får inte hänvisas till tjänstemän. Då växer den politiska frustration som är en viktig grogrund för aggressionerna. Situationen är likartad i stora delar av Europa. Uppgiften att värna demokratin är gemensam.

Källor

- Bundesamt für Verfassungsschutz: Verfassungsschutzbericht 2004
Corner, John och Pels, Dick: Media and the Restyling of Politics
(Sage 2003)
Europarådets parlamentariska församling: Media and Terrorism.
Recommendation 1706 (2005).
Lloyd, John: What the Media are Doing to Our Politics (Constable
2004)
Meyer, Thomas: Media Democracy (Polity Press 2002)
SOU 2004:108: Skyddet av den centrala statsledningen
Sveriges Kommuner och Landsting: Ett hot mot demokratin (2004)
Verfassungsschutz des Landes Nordrhein-Westfalen: Party, Pogo,
Propaganda. Die Bedeutung der Musik für den Rechtsextremismus
in Deutschland (maj 2003)
Ideologie und Mythen online. Die Neue Rechte im Internet
(september 2003)
Wilkinson, Paul: The Media and Terrorism. A Reassessment. Tid-
skriften Terrorism and Political Violence, vol. 9, nr 2
(sommaren 1997)

Mediers våld mot offentliga personer

Kristina Widestedt

De flesta är nog eniga om att hot och våld har med makt att göra. Den som vill hävda sin makt eller bli kvitt sin maktlöshet i relation till någon annan kan uppleva hot eller våld som ändamålsenliga handlingar. Därmed blir alla makthavare både potentiella våldsutövare och potentiella våldsoffer, vilket i sig säger något intressant om hur nära varandra dessa roller kan ligga. Jag kommer i detta kapitel att diskutera medierna som makthavare, och utgå ifrån det tillspetsade antagandet att medier utövar våld.¹

Naturligtvis handlar det inte om våld i fysisk bemärkelse, utan om en annan sorts våld. Några skulle kanske välja att kalla det verbalt våld, ett våld som utövas med hjälp av språket. Detta är i och för sig riktigt, men ändå täcker det bara en del av vad medierna faktiskt gör i den typ av situationer jag har i åtanke. Jag skulle istället vilja tala om symboliskt våld, ett våld som utövas dels *med hjälp av* symboler (mediernas bilder och språk), dels *mot* symboler: offentliga personer som symboliserar olika företeelser och fenomen i vårt samhälle. Jag syftar på det faktum att medier på olika sätt ”gör våld på” offentliga personers integritet. Detta sker både genom offentlig exponering av alltför privata detaljer och genom stereotypiska framställningar av maktpositioner och könsroller.

En särskild kategori offentliga personer utgörs av folkvalda politiker, som under de senaste decennierna blivit alltmer beroende av medierna för att nå ut med sina budskap till den stora väljarkåren. Man kan hävda att den politiska debatten i dag i stor utsträckning äger rum i medierna, i form av skrivna eller inspelade yttranden som bemöts av andra skrivna eller inspelade yttranden. Politikens minskade direktkontakt med sina väljare kan förklaras dels med effektivitetsaspekter (man når flera svenskar genom ett program i SVT än vid ett torgmöte), dels med säkerhetsaspekter, vilket blivit påtagligt

¹ Göran Leth, JMK, formulerade tanken ursprungligen.

genom mordet på statsminister Olof Palme och utrikesminister Anna Lindh.

Den ökade exponeringen av politiker i medierna innebär att politikerna måste anpassa sig till mediernas arbetssätt. Detta hårt specialiserade och ändamålsenliga arbetssätt kallas ibland för medielogik. Medielogiken bygger till stor del på två faktorer: personifiering (en person får representera ett helt kollektiv, en organisation eller en företeelse) och polarisering av åsikter.

I kombination med mediernas förmåga att genom symboliska maktrepresentationer befästa den makt någon redan innehar, och skänka opinionsbildande makt till dem som ges utrymme i medierna, är medielogiken farlig. Det är nämligen lätt hänt att det demokratiska mandatet bakom till exempel folkvalda politikers maktposition hamnar i skymundan bakom personifieringen och åsiktpolariseringen. Politikerna blir då ”avpolitiserade” – de framställs som individer som på oklara grunder hamnat i en maktposition, och inte som folkvalda representanter för ett politiskt parti. När medierna har utfört denna operation, är det dags för steg två i processen. Nu är det inte bara legitimt för medierna att granska politiker i deras egenskap av makthavare, utan också möjligt (kanske rentav tvunget) att skärskåda deras privatliv ur alla tänkbare vinklar. Självklart sker detta under skydd av det journalistiska mantrat ”oavvisligt allmänintresse”, som ibland faktiskt rättfärdigar etiska övertramp. Här tar det mediala våldet mot integriteten sin början.

Jag kommer i det följande att behandla två huvudexempel: nyhetsjournalistikens bevakning av den så kallade Mona Sahlins affären från 1995 och av mordet på Anna Lindh 2003. I samband med dessa fall kommer jag att utgå ifrån antagandet att mediernas symboliska våld kan ge upphov till konkret våld av olika slag.

1995: Mona Sahlins

Det var Expressen som satte snöbollen i rullning. Den 7 oktober 1995, ungefär tre veckor efter Mona Sahlins tillkännagivande att hon var villig att kandidera till statsministerposten, kunde man läsa att

Sahlins köpte kläder med regeringens kontokort.
”Jag tog fel kort av misstag”

Trots att ingen på regeringens förvaltningskontor haft något att erinra mot att Mona Sahlin själv betalat fakturorna med de privata inköpen i efterhand, fortsatte Expressen på det inslagna spåret. Den 8 oktober refererar tidningen till sitt ”avslöjande” dagen innan, och frågar Sahlin i en intervju varför hon ”blandade ihop korten”. Den 10 oktober, under vinjetten ”Expressen griper in”, uppges Sahlin lägga ”kortet på bordet” och ”erkänner” att ”det var någon annan som fick henne att sluta använda tjänstebetalkortet för privata inköp”. Enligt tidningen har många läsare ringt och varit upprörda över Sahlins ”gratislån på skattebetalarnas bekostnad”. Den 12 oktober skärps tonen, och Expressen ”avslöjar Sahlins nya affärer” i en artikel som inleds med orden ”Mona Sahlin ljuger.” Då hakar övriga medier på. Aftonbladet har dagen efter en faktaspalt med ”Mona Sahlins kontokortsaffärer 1994–95”, och frågar en rad ”s-toppar” vad de anser om det hela. Endast en av elva tillfrågade är negativ, övriga vill inte kommentera eller uttalar stöd för Sahlin. Tidningens politiska reporter Lena Mellin ifrågasätter dock Mona Sahlins statsministerkandidatur under rubriken

Hon har både ljugit och varit nonchalant

I nästa dags Aftonbladet beskrivs Mona Sahlin i en relativt förtrolig intervju som ”trött, knäckt och märkbart stressad”. Här står dock ingenting om orsaken till detta, nämligen det medieuppbåd som belägrade Sahlins hem och bevakade henne vart hon gick. Mona Sahlin skriver själv om detta i boken ”Med mina ord” från 1996, där hon också gör ett svep över kvällstidningarnas rubriker och löpsedlar, som talar om kortmissbruk, polisanmälningar, bedrägeri, fängelsestraff och så vidare. Det samlade intrycket av medierapporteringen blir att Sahlin ägnar sig åt ekonomisk brottslighet, och att hon dessutom är tillräckligt osmart för att ertappas och inte kunna försvara sig på ett vettigt sätt. Under rubriken

Så dumt att det blir obegripligt

fastslår Jan Guillou (i Aftonbladet den 16 oktober) att ”Rent juridiskt är det nämligen så att Mona Sahlin under fem års tid presterat en lång och systematisk brottsserie. Om hon begrep vad hon gjorde.”

Resten av hans artikel handlar om det könsperspektiv som affären har fått, där Guillou menar att Sahlins försvar går ut på att hon är ”ett vimsigt fruntimmer”. Detta håller inte som försvar från en jämställdhetsminister, säger Guillou. Han tar upp fallen Ove Rainer,

Björn Rosengren och Stig Malm som exempel på affärer där manliga politiker varit inblandade och till slut tvingats avgå, dock utan att vare sig dumförklara sig själva eller bli dumförklarade av andra. Trots Sahlins och andra kvinnors moraliserande över manliga makt-havares arrogans tog dessa män sina nederlag med värdighet, tycks Guillou mena. Han avslutar: ”Respekten för Sveriges jämställdhet kräver att hon behandlas som en man och att hon står som en man för vad hon gjort.”

Samma dag håller Mona Sahlin sin berömda presskonferens i Rosenbad, där hon försvarar sin heder och begär time-out för kandidaturen till statsministerposten. Dessutom riktar hon skarp kritik mot de reportrar som pressat hennes barn på upplysningar, foto-graferat in genom hennes radhusfönster och undersökt hennes syskons ekonomi. De vidare konsekvenserna av den närgångna mediebevakningen blir tydliga i Sahlins bok. Där berättar hon om de stora mängder hat- och hotsamtal som varje dygn kom till hennes telefonsvarare från arga medborgare. Enligt pressrapporteringen var Mona Sahlin en fifflande, korkad och nonchalant lögnare, som hade ägnat sig åt kriminella kontokortsbedrägerier på skattebetalarnas bekostnad. Det är klart att en sådan människa är lovligt villebråd för hederliga medel-Svenssons; allmänhetens företrädare, medierna, hade ju gått i bräschen för jakten på henne. Alltså var det väl bara att hänga på. Trots att förundersökningen knappt ens hade inletts, hade medierna sin dom klar: Mona Sahlin var skyldig. Därmed blev det också legitimt för upprörda mediekonsumenter att visa henne sitt hat, uppträda hotfullt mot henne och utsätta henne för kränkningar av olika slag. Detta är ett tydligt exempel på hur det symboliska våldet i medierna öppnar dörren för konkreta våldshandlingar.

RFV:s dåvarande generaldirektör K G Scherman skrev den 19 oktober 1995 en debattartikel i Svenska Dagbladet, med rubriken

Journalisterna har blivit en part i målet

I artikeln behandlar han Sahlins presskonferens och mediernas reaktioner efteråt, motiverade av den kritik hon riktade mot inblandade journalister och redaktioner. ”Mona Sahlins mänskliga framförande vändes emot henne, t o m hennes klädedräkt ansågs vara en del i en plan att skapa sympati. Detta kallades för skickligt, beräknande, utstuderat. Hur många gånger har vi inte hört kraven på att ledande politiker och andra makthavare borde vara mer mänskliga, mer öppna. Nu passade det uppenbarligen inte!”

Nej, nu passade det inte, därför att på ledande positioner i den svenska politiken kan man tydligen inte ha människor med mänskliga fel och brister. Där kan man bara ha de rena idealen, stereotyperna: den välvillige landsfadern, den brinnande och besjälade agitatorn, den anspråkslöse och självupppoffrande slitvargen... Men de finns ju inte egentligen. De är mediekonstruktioner, på samma sätt som den offentliga bilden av Mona Sahlin var en mediekonstruktion, både före, under och efter kontokortsaffären. Därmed inte sagt att hon själv saknat inflytande över denna konstruktion. Det är inte medierna som har skapat Mona Sahlin, för Mona Sahlin är en människa, ingen konstruktion. Och människor har känslor, familj och privatliv – även om de är makthavare med icke föraktlig medievana.

De etiska reglerna för press, radio och TV tillåter visserligen intrång i människors privatliv, men de bör ändå betraktas som riktlinjer för intrångets grad och karaktär. Det är inte OK att under parollen ”oavvisligt allmänintresse” göra vad som helst för att få fram något slags karaktärvittnesmål om en människa. Man kan till och med fråga sig om det överhuvudtaget är intressant för oss som medborgare och väljare att veta hur våra politiska makthavare är som personer. Oavsett hur mycket vi än känner till om deras privatliv, så hjälper det oss inte att bedöma hur de utför sina politiska uppdrag. Deras verksamhet som politiker bygger väl ändå först och främst på kompetens – eller?

Kvinnor, privatsfär och intimisering

I ett pågående forskningsprojekt studerar jag, Anja Hirdman och Madeleine Kleberg något som vi kallar ”journalistikens intimisering”.² Vi utgår där ifrån antagandet att dagens medieinnehåll utmärks av en ökad fokusering på det privata och intima, som ytterst innebär att offentligt och privat sammanblandas. Privata och intima detaljer ur människors liv offentliggörs i medierna, och medieoffentligheten intimiseras. Detta sker på flera sätt. Journalistikens publiktilltal blir alltmera intimt: ”så får du ett bättre kärleksliv på semestern”, ”så påverkas du av de nya skattereglerna”. Med intervjuens ökade användning som journalistisk arbetsform (sedan slutet av 1800-talet) har inhämtandet av information blivit mera informellt, och möjligheterna att komma offentliga personer in på livet har blivit större.

² Hirdman, Kleberg & Widestedt, 2005

Journalisters relationer till sina källor riskerar därmed att anta en alltför intim karaktär – tänk på Erik Fichtelius hemliga överenskommelse med Göran Persson om exklusiva bandade intervjuer och kommentarer avsedda för framtida publicering. Även pressfotografiernas allt viktigare och mer framträdande roll bidrar till att understödja och förstärka medielogikens tendenser till personfixering och personifiering. I processen journalistikens intimisering är journalistiken både objekt och subjekt: journalistiken blir själv intimiserad till former och innehåll, samtidigt som den intimiserar offentligheten.

Journalistikens intimisering är inte nödvändigtvis negativ. Man kan hävda att den medfört flera goda saker: grupper som tidigare varit marginaliserade (t ex olika sexuella minoriteter) får utrymme på den offentliga arenan, och frågor som ansetts tillhöra privat sfären (t ex hustrumisshandel) blir föremål för offentlig diskussion. Jag vill ändå hävda att detta samtidigt innebär en risk för att mediernas intrång i den privata sfären blir allt grövre. Detta kan få kännbara politiska konsekvenser i vår medialiserade tillvaro, där politikerna i hög grad är underordnade mediernas logik. Den brittiske sociologen John B Thompson har uttryckt sin oro inför ett samhälle där televisionen utgör den viktigaste arenan för offentlig debatt, och där mediernas ökande inflytande innebär att personer i ledarställning befinner sig under ständig medieövervakning.³ Thompson frågar sig om inte detta kan leda till att det politiska beslutsfattandet försvåras såtillvida att politiker drar sig för att fatta beslut som riskerar att bli impopulära, eftersom medierna ständigt står beredda att finna politiska syndabockar och ställa dem till svars i offentlighetens domstol. De krav på öppenhet och synlighet som är centrala i det mediegenomsyrade samhället inrymmer alltså även risker för demokratin. För det första kan mediebevakningen uppfattas som avskräckande och inskränkningarna av privatlivet framstå som ett alltför högt pris att betala för att vara politiker. För det andra riskerar verksamma politiker på grund av sin synlighet att bli utsatta för hot och våld. På så sätt kan öppenheten på det personliga planet fungera tvärtemot vad som avses med principerna om offentlighet och insyn i det politiska beslutsfattandet.

I ett annat sammanhang har jag och Madeleine Kleberg behandlat vad vi kallade ”mediernas privatisering av kvinnor”.⁴ Där argumenterar vi utifrån antagandet att kvinnor och män behandlas olika

³ Thompson, 2000; 2001

⁴ Kleberg & Widestedt, 2002

i medierna. Forskning har gång på gång visat att den traditionella – för att inte säga konservativa – uppdelningen mellan den offentliga sfären som männens område och den privata sfären som kvinnornas, fortfarande är en realitet. Detta gäller till exempel i politiken, där kvinnor till stor del ansvarar för områden som rör sjukvård, barn- och äldreomsorg, skola etcetera, medan män tar hand om statsfinanserna, näringslivet och de internationella relationerna. Även om detta mönster börjat luckras upp under de senaste decennierna, och Sverige till exempel har haft kvinnliga ministrar både på justitie-, utrikes- och finansdepartement (men ännu ingen kvinnlig statsminister), kvarstår stereotyperna i mediernas framställning av politiker. Det är de kvinnliga politikernas klädval och utseende som kommenteras och bedöms, medan deras manliga kolleger kan se ut hur som helst utan att det uppmärksammas i medierna. Vad värre är, kvinnliga politikernas utseende riskerar att dra till sig mera intresse än deras uttalanden, något som aldrig händer männen.

Kvinnor som har en ställning i offentligheten undkommer aldrig privatsfären. Antingen vill de själva av politiska skäl föra in det privata i sin offentliga verksamhet, som Mona Sahlin, eller också håller de isär yrkesliv och privatliv och blir då kritiserade av medierna för att inte vara ”riktiga kvinnor” som värnar om sina kvinnliga egenskaper. Den amerikanska statsvetaren och filosofen Nancy Fraser menar att kvinnor i offentlig position alltid riskerar att offentligen kränkas som privatpersoner.⁵ När det handlar om män i offentlig ställning som felat riktas kritiken huvudsakligen mot deras offentliga värv, medan privatsfären lämnas ifred. Därmed kränks de inte personligen på samma sätt. Den traditionella uppfattningen om offentligheten som en manlig domän och det privata som kvinnors sfär gör det så att säga legitimt att offentligt förolämpa kvinnor som på något sätt utmanar detta manliga revir. Medierna bidrar till att reproducera denna föreställning, snarare än att ifrågasätta den konservativa ordning mellan könen som på så sätt legitimeras. Det finns inte heller några signifikanta skillnader mellan manliga och kvinnliga journalisters agerande i sådana situationer.⁶

⁵ Fraser, 1993

⁶ Ross & Sreberny, 2000; van Zoonen, 1994; 2000

2003: Anna Lindh

Som alla säkert minns, avled utrikesminister Anna Lindh den 11 september 2003 efter ett knivöverfall på varuhuset NK i centrala Stockholm dagen före. Mördarjakten bedrevs av både polis och medier, och de suddiga bilderna från NK:s övervakningskameror som publicerades av snart sagt alla svenska nyhetsredaktioner bidrog så småningom till att rätt man kunde gripas, åtalas och fällas för mordet. Gärningsmannens försvarsadvokat lade ner stor möda på att få detta våldsdåd att framstå som opolitiskt, oprovocerat och begånget under tillfällig sinnesförvirring. Andra tolkade det inträffade som ett typiskt fall av politiskt våld, kanske framkallat av den intensiva massmediexponeringen av Anna Lindh i samband med den då pågående kampanjen inför EMU-omröstningen. Det fanns också de som beskrev mördaren som en kvinnohatare, särskilt hatisk mot kvinnor med makt. Enligt denna tolkning skulle alltså könsperspektivet vara avgörande för förståelsen av det som hände. Hon var en mäktig kvinna, han var en maktlös man. Genom att attackera och underkupa henne fysiskt ville han återställa det han såg som den naturliga ordningen mellan könen.

Mediernas roll i det skeende som ledde fram till mordet går inte att utröna. Kanske provocerades gärningsmannen av Anna Lindhs frekventa närvaro i medierna, kanske brydde han sig inte alls om tidningar, tv och valaffischer utan leddes av andra motiv. Det är inte intressant i detta sammanhang. Däremot är det intressant vad medierna faktiskt gjorde när attentatet och – morgonen därpå – mordet var ett faktum.

Många inväntade säkert, liksom jag, den direktsända presskonferensen från Rosenbad, som inte kom igång på det utsatta klockslaget nio utan först omkring tjugo minuter senare. En tagen Göran Persson meddelade då att utrikesminister Anna Lindh avlidit tidigare på morgonen av de skador hon fick vid attentatet. Vi som hade hunnit till jobbet samlades i personalköket, fortfarande lätt chockade, och samtalande om det som hade hänt. Där låg morgonupplagan av Expressen, med stort uppslag, närgångna bilder av en skadad Anna Lindh på bår och med syrgasmask, både på första sidan och på flera uppslag inne i tidningen. Säkert blev effekten av bilderna ännu starkare på grund av att dödsfallet just hade tillkännagivits, men jag upplevde dem som både otäcka, kränkande och respektlösa.

Expressen klandrades senare av både Pressombudsmannen (PO) och Pressens Opinionsnämnd för publiceringen av dessa bilder. Tidningens försvarsargumentation (tillgänglig på <http://www.pon.org/skrivut2.jsp?article=4959>) är intressant. Man hävdar dels att bilderna inte visade något blod och ingen smärta, dels att händelsen hade så stort allmänintresse att tidningen skulle ha svikit sin plikt mot läsarna om den inte publicerat bilderna. Här använder alltså Expressen allmänintresset för att rättfärdiga kränkningen av Anna Lindhs integritet och hänsynslösheten mot hennes anhöriga. Tidningen säger också:

Det borde inte komma i fråga att låta bildernas antal och mått vara avgörande för frågan om tillbörlig hänsyn visats i detta fall. /.../ Bilderna, om än stora och många, är inte blod och sår. Expressen känner djupt med människor som levt i Anna Lindhs närhet och vi på tidningen har aldrig velat strö salt i sår. Men tidningsutgivning är att berätta för människor om händelser av betydelse, och just det har Expressen gjort utan att i pressetisk mening onödigtvis kränka minnet av Anna Lindh eller åsidosätta de hänsyn som bör visas hennes föräldrar, hennes man och hennes två minderåriga barn.

För att kritiskt tolka Expressens försvarstal: Bilderna var visserligen både många, stora och närgångna, men de visade inte blod eller sår (eftersom utrikesministern var insvept i en tjock filt så att skadorna inte syntes). Allmänhetens intresse av exakt hur det såg ut när Anna Lindh rullades iväg till ambulansen är ofantligt mycket viktigare att tillgodose än hennes anhörigas eventuella motvilja och fasa inför dessa bilder (dessutom är ju allmänheten så många, och de anhöriga så få). Expressen skulle aldrig ha kränkt minnet av Anna Lindh och åsidosatt hänsynen till hennes familj, om det inte varit nödvändigt för tidningsutgivningens demokratiska funktion.

Vid den minneshögtid för Anna Lindh som hölls i Stockholms stadshus en vecka efter mordet hade ett särskilt sätt att tala om henne redan etablerats såväl i som utanför medierna. Hon var Anna för de flesta, Anna Lindh för några, utrikesministern för ett litet fåtal. Hennes familj och deras privata förlust sattes i centrum för flera tal vid minneshögtiden, och där fanns också talare som lyfte fram sin personliga vänskap med Anna Lindh snarare än det arbete hon utfört. Hennes politiska gärning kom i skuggan av hennes mänskliga egenskaper – och kanske ska det vara så när en ung människa med minderåriga barn berövas livet i ett våldsdåd. Men det bestående intrycket av händelsen är ändå att den kollektiva sorgen var fokuserad på de barn som förlorat sin mor. I detta trauma

kunde vi alla känna igen våra värsta rädslor från barnaåren, där greps vi alla av en kall hand om hjärtat. Men vart tog politiken vägen? Tänk om det faktiskt var så att överfallet på henne verkligen hade samband med hennes agerande som Sveriges utrikesminister? Den frågan har inte blivit utredd. Och politikern Anna Lindh blev efter sin död föremål för mediernas privatisering – hon var ju ändå kvinna först och främst.

Åter till Expressens bilder från attentatet på NK: Pressens Opinionsnämnd lät sig inte övertygas av tidningens argument, utan fastslog att Expressen hade gjort sig skyldig till en felbedömning i avvägningen mellan allmänintresset och hänsynen till offer och anhöriga. Dess bildpublicering kunde inte försvaras ur pressetisk synvinkel. So far, so good. Men vad hände sedan med bilderna? Jo, fotografen Stefan Söderström fick ta emot den prestigefyllda utmärkelsen Årets Bild för sina prestationer inne på NK den 10 september 2003. Så sanktionerar mediesystemet sitt eget våld.

Källor

- Fraser, Nancy (1993), Sex, lögn och offentlighet, i *Häften för kritiska studier*, nr 1–2
- Hirdman, Anja, Madeleine Kleberg & Kristina Widestedt (2005), *Journalistikens intimisering. Den mediala offentlighetens förändringar från 1880-tal till nutid. Ett forskningsprogram*, JMK:s skriftserie 2005:1, Stockholm: JMK.
- Kleberg, Madeleine & Kristina Widestedt (2002), Ledare i blåsväder – mediernas privatisering av kvinnor, i Hvitfelt, Håkan & Lauri Karvonen (red.), *Den personliga politiken*, Sundsvall: Demokratiinstitutet.
- Ross, Karen & Annabelle Sreberny (2000), Women in the House. Media representations of British politicians, i Sreberny, Annabelle & Liesbet van Zoonen (eds.), *Gender, Politics and Communication*, Cresskill: Hampton Press.
- Sahlin, Mona (1996), *Med mina ord*, Stockholm: Rabén Prisma.
- Thompson, John B (2000), *Political scandal – power and visibility in the media age*, Cambridge: Polity Press.
- Thompson, John B (2001), *Medierna och moderniteten*, Uddevalla: Daidalos.
- van Zoonen, Liesbet (1994), *Feminist Media Studies*, London: SAGE.

van Zoonen, Liesbet (2000), Broken Hearts, Broken Dreams? Politicians and their families in popular culture, i Sreberny, Annabelle & Liesbet van Zoonen (eds.), *Gender, Politics and Communication*, Cresskill: Hampton Press.

Politikerna har sig själv att skylla, eller som man bäddar...

Lars Åbom

Detta är en närsynt reflektion utifrån ett strikt lokalt perspektiv från mig som kommunreporter på Östgöta Correspondentens Linköpingsredaktion. Mina erfarenheter sedan början av 1980-talet visar att politikerna i det långa loppet bedöms utifrån sina egna insatser. Resultatet av politiska beslut och politikernas egna meriter avgör om de blir hyllade eller kritiserade av medborgarna. Hårt exponerade enskilda etiska övertramp och "affärer" bidrar självklart till att färga medborgarnas inställning och ange grundtonen i väljarnas förhållande till politikerna; förtroende eller brist på förtroende.

Jag utgår från mitt eget arbete som reporter. Det ska präglas av ambitionen med:

- Tydlig vinkel (poängtera och lyfta fram något som mer viktigt än något annat).
- Saklighet (det som skrivs ska vara sant och fakta ska tala i stället för reportern).
- Opartiskhet (alla inblandade parter ska få plats i artikeln).

I reporterns granskande uppdrag ingår inte att avstå från kritiska artiklar bara för att undvika att späda på det så kallade politikerföraktet. Begreppet konsekvensneutralitet, eller publish and be damned, innebär att reportern inte ska ta hänsyn till om artikeln underblåser eller driver fram eventuella politikerkritiska stämningar i samhället.

Så och skörda

Politikerföraktet föds i första hand av politikerna själva, inte av medievärldens journalister. Som man bäddar får man ligga och det gäller alla samhällets makthavare. En viss betydelse för det allmänna klimatet har dock rikstäckande händelser med Stockholmsmedia i täten.

En orättvis effekt blir ibland att alla politiker dras över en och samma kam. Det ställer till problem för lokala politiker som är miltals från riksm medias hårt bevakade och vinklade skandaler. Dålig och överdriven journalistik om riksintressanta affärer smittar av sig och drabbar hela kåren av skyldiga och oskyldiga politiker.

Även en enkel suppleant i botten på Linköpings kommunala politikermaskineri får klä skott när väljarna förbannar myglade bonuskåta direktörer eller statsministrar som köper herrgård.

Ett unikt särfall

En opinionsmätning i mitten av mars gav socialdemokraterna ett rekordlåg t väljarstöd på 33 procent. Ett uselt läge som partisekreteraren Marita Ulvskog med automatik skylld på medias orättvisa bevakning och inte på den förda politiken.

På samma spår åker utrikesminister Anna Lindhs väninna Eva Franchell. "Vi vanliga människor är försvarslösa när vi exponeras i massmedierna. Ju mer vi exponerar en människa, ju farligare blir hennes liv." Så skrev Franchell i DN den 15/2. Hon utnämndes till huvudvittne i morddramats rättsliga och mediala efterspel och exponerades hårt i tidningar, teve och radio.

Hennes situation och erfarenhet är ett särfall, en olycklig slump och inte tillämpbar för den normalaktiva politikerns situation när han/hon figurerar i den mer eller mindre rutinmässigt grå vardagsjournalistiken.

Frivilligt i spalterna

Östgöta Correspondentens 140 000 läsare möter kommunernas och landstingets lokala och regionala politiker i den intensiva bevakning som tidningen ägnar sig åt.

Till skillnad från Franchell befinner sig de folkvalda lokalpolitikerna oftast frivilligt i media för att propagera, argumentera, presentera och förklara samt stå till svars för fattade beslut.

För Correns del gör de det antingen på redaktionell nyhetsplats, eller utan reporterfilter på insändar- och debattsidan samt sist på den politiskt styrda ledarsidan. Tidningens starka position i västra Östergötland lockar självklart politikerna och innebär också att partiernas interna politik ofta blir offentlig först när den presenterats i Corren.

Oskyldiga journalister

I Linköping har de flesta typer av hot, trakasserier och våld inträffat. Alltså den trio av onda ting som motiverar utredningens arbete. Vid tre särskilt allvarliga och uppmärksammade händelser i Linköping har lika många ledande politiker drabbats de senaste fem åren.

Men det är föga troligt att lokaljournalistikens bevakning och rapportering av politikernas insatser, direkt eller indirekt, har medverkat till attentaten eller angreppen.

En korrekt, saklig och opartisk journalistik utvecklar demokratin och hotar inte politikerna. Men i det dagliga nyhetsflödet hittar naturligtvis läsaren, medborgaren eller gruppen näring för ilska, frustration eller glädje på grund av politikens resultat och politikernas handlingar.

Självklart märks detta i Correns spalter.

Några brandbomber

Här några händelser från 1992 där attentat och hot har drabbat enskilda politiker eller partier i Linköping:

- Den 1 augusti kastades en brandbomb in på kontoret hos Linköpings danske vicekonsul. 25 augusti kastades en liknande brandbomb in i kommunalrådet Linnéa Darells (fp) tjänsterum i stads-huset.
- Den 3 oktober landade en bomb i det tyska konsulatets lokaler på industri- och handelsområdet Tornby. 15 november detonerade en sprängladdning vid entrédörren till alternativrörelsens bokcafé på Östgötagatan i centrala Linköping.

I de flesta av fallen tror polisen att "Commando röda stadsgerillan" svarade för attentaten. Gruppen kontaktade dessutom Corren och hävdade att man låg bakom några av bränderna.

Rasistiska reaktioner

- Den 15 juni 1993 förstörde en sprängladdning delar av vänsterpartiets lokaler på Storgatan i Linköping.
- I november 1999 krossades flera fönsterrutor till både Ung Vänsters och folkpartiets lokaler i centrala Linköping.

Den enda synbara kopplingen till politiken var en tvärpolitisk manifestation mot rasistiskt våld som genomfördes i Linköping. En manifestation som de två drabbade partierna stödde tillsammans med ytterligare fem partier och ett 40-tal andra organisationer, som dock inte drabbades av några attentat. Polisen undersökte, utan resultat, ett eventuellt samband mellan skadegörelsen och grupperingar med rasistiska och nazistiska åsikter.

Drabbade politiker

- I mars 2000 utfördes ett brandattentat mot kommunstyrelseordföranden Lars-Erik Johnsson (s) där hans villa skadades. Allmänt antogs attentatet ha en koppling till de vänster- och anarkistaktivister som under ett par dygn ockuperade en byggnad i centrala Linköping.
- I maj samma år hotade en man Lars-Erik Johnsson, hans sekreterare och familj vid tre tillfällen. Både vid besök i stadshuset och i telefonsamtal. Mannen greps och dömdes.
- I augusti år 2000 utsattes kristdemokraternas distriktskansli för omfattande skadegörelse två nätter i rad. Aktionsgruppen "Trés hermanas" (ungefär Tre Systrar) tog på sig ansvaret i ett pressmeddelande. De motiverade sitt angrepp med att "aktionen utfördes i protest mot kd:s aktiva ställningstagande mot homosexuellas rätt till adoption".
- I november 2002 kastades två gatstenar in genom fönstret till vardagsrummet i kommunstyrelseordföranden Lena Mickos (s) villa. Där finns det en trolig politisk koppling till en bred demonstration mot rasismen. Ytterligare sju adresser drabbades av sten-

kastningar och ditmålade bokstäver på gatstenarna bildade tillsammans ordet ”KRISTALLNATTEN”.

- I februari 2004 fick landstingsrådet Paul Håkansson (s) och Motalas kommunalråd Johan Andersson (s) ta emot anonyma hot i samband med den debatten om förändringar av verksamheten vid Motala lasarett.
- I november 2004 uppmärksammades ett flerårigt hot mot riksdagsledamoten och Linköpings förre fullmäktigeledamot Yvonne Andersson (kd). Gärningsmannen dömdes efter att flera gånger ha hotat Yvonne Andersson till livet. Han har tidigare terroriserat Linnéa Darell (fp), kommunala tjänstemän och sjukhuschefen Gunilla Rainer.

Uppmanar att delta

Dessutom finns en mängd exempel och berättelser från en handfull enskilda och tongivande politiker om hotfulla, kritiska och ilska samtal. Detta i takt med att allt fler medborgare, enskilt och i aktionsgrupper, engagerar sig i dagspolitikens nära frågor.

Sedan 2004 har de lokala politikerna uppmanat Linköpings invånare att aktivera sig, säga sin mening och lägga sig i genom att lämna in egna motioner, så kallade medborgarförslag.

En flod av invånarreaktioner är kopplade till de senaste årens nedskärningar inom vård och omsorg, beslut om nedläggningar av ett tiotal grundskolor samt startbeslut för vårdbostäder för utslussade patienter med så kallad dubbeldiagnos.

Här har tonen skärpts mellan politiker och medborgare på grund av oro, brist på information, låsningar och egna insatser. Självklart har också motsättningarna och lösningarna nått fler medborgare eftersom båda sidor beretts plats i Correns spalter.

Hot mot reportern

I kraftfältet mellan makthavare och reportrar är det inte bara politiker som hotas. Stämningarna i den politiska debatten skapar osämja mellan politiker och får också upprörda läsare att hota och skälla på enskilda journalister. Typ, skjut budbäraren. Här finns också ett par mordhot riktade mot Corren och medarbetare på tidningen.

Ett bombhot i mars 2000 på grund av chefredaktörens/ledarsidans kritiska hållning till en uppmärksammas husockupation, vars reaktioner också antas ligga bakom mordbrandsattentatet mot kommunalrådet Lars-Erik Johnsson.

När inte nyhetsbevakningen förmår att ge perspektiv och balans kan det finnas anledning att markera i den subjektiva krönikan. Ett exempel på journalistiskt ansvarstagande bredvid den traditionella hållningen till nyhetsbevakningen.

Sluta med gnället

Under en längre period fick politikerkritiker och olika medborgaruppror ett stort och dominerande utrymme på nyhets-, insändar- och debattplats i Corren.

För att summera en flod av läsarkontakter och synpunkter till mig som reporter skrev jag en krönika/kommentar riktad till tidningens läsare i oktober 2003:

Gnället på politikerna ökar i takt med debatten och besluten om nedskärningar i skola, vård och omsorg.

När politikerna kräver dialog, medverkan och ansvar från medborgarna inför viktiga framtidsbeslut firar politikerföraktet nya triumfer.

Då kommer den vanligaste reaktionen som ett samtal i telefonen, ett brev på posten eller via ilsket mail i datorn till kommunreportern Lasse Åbom på Corren. Innehållet är nästan alltid något i stil med:

– De där j-a politikerna kan ju börja med att sänka sina egna löner och sluta mygla med bidrag och fallskärmar.

Klassiskt gnälligt och felinformerat skitprat med en enda tänkbar motreaktion:

* Sluta gnäll på politikerna och ställ in siktet på politiken.

Vi har en representativ demokrati där väljarna utser vilka partier och politiker som ska styra under mandatperiodens fyra år.

Den överväldigande majoriteten av medborgarna nöjer sig med att bara ta politisk ställning var fjärde år. I Linköpings kommunval 2002 röstade nästan 85 000 väljare.

Det betyder ett valdeltagande på knappt 81 procent. Alltså avstod två av tio väljare från möjligheten att påverka.

Intresset för partipolitik mattas, men däremot engagerar sig allt fler personer i olika enskilda specialfrågor mellan valen. Ta bara Lingshems massiva medborgaropinion mot planerna på att öppna boende för missbrukare mitt i samhället.

Linköpings politiska apparat befolkas av cirka 390 valda politiker som delar på mer än 300 små och stora uppdrag.

Från dygnetruntpolitikern Lena Micko (kommunens statsminister) ner till suppleantreserven som lägger ner ett par oavlönade timmar i veckan på sitt politiska uppdrag.

Ett 20-tal toppolitiker är i praktiken heltidsavlönade. Mest tjänar kommunstyrelsens ordförande Lena Micko (s) med en årslön på drygt 600 000 kronor.

För de pengarna är hon tillgänglig varje timme dygnet runt årets alla dagar. Om kommunen med sin miljardbudget varit ett privatföretag hade månadslönen landat på minst en kvarts miljon kronor plus bonus, fringsar och lite annat smått och gott.

Gnället på politikerna missar ofta poängen, nämligen själva politiken. Kritikerna hävdar att politikerna skor sig på skattebetalarnas bekostnad och är alldeles för dyra i drift.

Att i kommunal regi betala skola, vård och omsorg åt kommuninvånarna går nästa år på 4,7 miljarder kronor. Den mer eller mindre renodlade politikermaskinen kostade mindre än 46 miljoner kronor förra året.

Alltså en knapp procent av kommunens budget.

Demokratin kostar varje invånare omkring 340 kronor om året via skatten och det är en av landets lägsta kostnader.

I notan på 46 miljoner kronor ingår några få tjänstemannalöner, politiska arvoden, utbildning, partistöd och ett administrativt stöd till stadshusets nämndpolitiker.

I stadshusets kommunfullmäktige (den kommunala riksdagen) sitter 79 folkvalda politiker. Nästa år är varje plats (mandat) värd 39 300 kronor i partistöd och utbildningsuppdrag.

Sluträkning för fullmäktiges partiapparat och ett tiotal mötesarvoden blir drygt tre miljoner kronor om året.

Kommunstyrelsen (kommunens regering) består av 13 politiker med ersättare. Kärnan är de sex kommunalråden och gruppledarna för miljöpartiet och vänsterpartiet.

Kommunstyrelsens årliga politikerbudget balanserar omkring tio miljoner kronor när lokalkostnader räknas in. Här ingår också som största enskilda post de 4,3 miljoner kronor som sex kommunalråd kostar nästa år.

Sluta gnäll på politikerna. Byt gärna ut dem om de inte fungerar eller ändra på politiken. För nog är väl demokratin, på gott och ont, värd 340 kronor om året?

Journalister och politiker drabbas av samma våld

Sus Andersson

I kölvattnen på diskussionen om medias roll i hoten mot politiker finns en risk att röster höjs mot rätten att publicera. Men hoten mot politiker har en spegelbild: även journalister hotas i sitt arbete. Drivkrafterna och människorna bakom hoten är ofta desamma. Istället för inskränkt yttrandefrihet behövs mer kaxighet: människor inom både politik och media som står för det de gör, redovisar det öppet och tar sig tid att reflektera över konsekvenserna av sina beslut – innan de fattas.

Resultaten från 2005 års politikerenkät känns skrämmande. Många politiker, både på lokal och riksnivå, säger sig vara orolig för sin egen eller sina närståendes säkerhet. En majoritet av riksdagspolitikerna har utsatts för någon form av hot eller våld, liksom en tredjedel av politikerna på lokal nivå. Man anar ett samhälle där diskussion och argument inte längre står i första rummet. Siffrorna är fruktansvärda i ett samhälle som kallar sig demokratiskt. En människa som vill påverka ska inte behöva utsättas för hot.

Men det är inte bara politiker som drabbas. Exempelen på journalister som möts av mer eller mindre hotfullt uppträdande när de försöker göra sitt jobb – ett jobb i demokratins tjänst – är många. En kollega satt i en vanlig telefonintervju med en tjänsteman på en organisation. Men intervjupersonen tyckte inte om frågorna. ”Skriver du om det här ska jag hänga dig i närmsta galge”, vräkte han ur sig. I det fallet visade det sig att orden inte var bokstavligt menade – men obehaget och ovissheten för den som drabbas finns kvar länge ändå.

För några blir det allvar. Ett antal svenska journalister lever under skyddad identitet på grund av de hot de utsätts för. Med överfalls-larm, skottsäkra rutor både på redaktionen och hemma – och ständigt med en tanke i bakhuvudet att aldrig ta samma väg hem, för att inte bli ett lätt villebråd.

Både när politiskt förtroendevalda och journalister utsätts för hot och våld är det i grunden ett angrepp på vårt demokratiska och öppna samhälle. De som hotar journalister är ofta ute antingen efter att hindra en publicering, eller att hämnas för att något obehagligt kommit i dagen. "Hotarna" kan vara alltifrån vanliga medborgare till organiserade brottslingar. Flera medieföretag har tuffa policyer för att skydda sina medarbetare. Men det räcker inte alltid. Ett av de grövre attentaten skedde 1999, då en bilbomb höll på att kosta frilansjournalisten Peter Karlsson och hans son livet.

Även om hoten inte verkställs kan hotarna ändå bli framgångsrika. En reporter jag pratat med berättar om hur han i dag väljer bort att skriva om vissa frågor.

– Vissa saker kändes inte tillräckligt viktiga att skriva om när jag förstod att det kunde gå ut över dem därhemma, säger han.

– Men egentligen är det saker som jag tycker borde komma fram i ljuset, fortsätter han.

Att svenska journalister låter bli att beskriva viktiga samhällsfrågor av rädsla är lika illa som att politiker hotas i sitt arbete. Båda grupperna är det demokratiska samhällets företrädare, även om de har olika roller. När de utsätts för hot är det ytterst ett hot mot det samhälle vi säger oss värna. Därmed finns ett gemensamt intresse av att diskussionen kring hur vi löser grundproblemet inte spårar ur. Risker är annars att vi förstör just det vi ville bevara: yttrandefriheten och öppenheten, möjligheten att forma ett samhälle genom allas delaktighet.

Likheterna

Någon riktigt stor undersökning av hoten mot svenska journalister har inte gjorts. Men att hoten förekommer är tveklöst. I en enkätundersökning från Journalisthögskolan i Stockholm 2004 konstateras att var tredje tillfrågad journalist känt sig hotad någon gång.

Drivkrafterna är ofta desamma för hoten mot politiker. De förtroendevalda som svarar i utredningens politikerenkät uppfattar att huvudsyftena med trakasserierna är att

- Ge uttryck för hat
- Påverka sakfråga
- Ta hämnd
- Påverka att sluta arbeta politiskt

Frågar man journalister som utsatts för hot är bilden likartad. Hat och hämnd, att påverka den journalistiska bevakningens inriktning eller rent av få journalisten att sluta helt är orsaker som nämns.

Granskar man vilka som hotar journalister rör det sig om ungefär samma grupper som hotar politiker: missnöjda medborgare, psykiskt sjuka, olika extremistgrupper och organiserade brottslingar. Det allra vanligaste hotet kommer från någon, som tycker att journalisten gjort ett fel – och istället för att lägga fram sina argument för hur det borde vara kommer med ett hot.

Kollegan som fick höra att han skulle hängas i närmaste galge är ett exempel. Rykten gick om att en organisation hade planer på en satsning, och reportern ringde för en intervju. Men handläggaren blev skräckslagen och ville inte att något skulle komma ut.

Nästan två år har gått utan att något hänt reportern, och vid det här laget finns ingen anledning att tro annat än att hotet var uttryck för frustration och oro från intervjupersonen. Men direkt efter samtalet måste ändå hotet tacklas. Vilka risker ska man ta för att skriva? Är det allvar? När kan personen i fråga tänkas slå till i så fall – och hur kraftigt då, vad har han för underliggande drivkrafter, är han galen?

De farligaste hoten kommer från den undre världen. De hoten är långt ifrån vanliga – men är desto värre när de uttalas, eftersom den hotade vet att den som hotar oftast också har resurser att verkställa dem. En kriminalreporter berättar för mig hur han bara väntar att den grupp som ligger bakom ett mord som tidningen rapporterat om ska ta hämnd för publiceringen – och han fruktar att de inte kommer att sky några medel.

– Jag vet ju att de begått flera brott, fruktansvärda brott.

Han har skyddad identitet, han lever bakom skottsäkra rutor. I dag tycker han att han får bra uppbackning av arbetsgivaren och polisen. Men han skulle önska att fler chefer på redaktionerna tänkte efter innan de lade ut uppdrag på sina journalister.

– Det kan vara svårt, särskilt för en vikarie, att neka när man får i uppdrag att ”ta reda på allt du kan”. Men man har ingen beredskap när någon sedan ringer tillbaka och säger ”jag ska nacka dig”.

Bristen på uppbackning beskriver flera journalister. De flesta yrkesverksamma drabbas någon gång av någon form av hot – men det finns många redaktionsledningarna som inte svarat med mer än en beklagande huvudskakning. Inte heller får de drabbade gensvar hos polisen, ifall hoten inte blivit dokumenterade. Utredningar läggs ned i brist på be-

vis och något skydd erbjuds inte ifall den drabbade inte haft sinnens närvaro nog att sätta igång en bandspelare när telefonen ringt.

Hot i olika kategorier

De olika berättelserna kan kokas till slut ned i tre hotkategorier, som går att tillämpa på både hot mot politiker och journalister.

Den första är något slags sandlådebeteende, där vissa människor tycks leva med åsikten att den som inte tycker som man själv är dum och borde få på nöten. De yttrar sig i förfluet uttalade hot, och de dyker upp på alla möjliga håll i samhället. Journalister och politiker drabbas – men också fotbollsdomare i ungdomsserierna, hantverkare och till och med lågstadielärare. Sådana hot är oftast inte allvarligt menade och är knappast de allvarligaste mot demokratin – men de bidrar definitivt inte till ett bra debattklimat i samhället.

Den andra kategorin består av människor som drivs av sin maktlöshet, och det är betydligt farligare. Då kommer hoten när enskilda individer tror att de inte kan nå fram med sitt budskap på annat sätt än genom att ta till knytnävarna. Maktlösheten kan bero på ren okunskap om hur samhället fungerar, på sjukdom eller ensamhet. Då botas den med ett bra utbildningssystem, där varje medborgare lär sig både hur demokratin är uppbyggd och vad som är medias roll, och med fungerande sociala nätverk.

Men känslan av maktlöshet kan också bero på maktfullkomlighet hos den som sedan drabbas av hoten. Om det är medias representanter som betar sig hänsynslöst, eller politiker som fattar beslut på lösa grunder eller far ovarsamt fram med skattepengar spelar ingen roll. Den som handskas med någon form av makt i ett demokratiskt samhälle måste också inse att med makten följer ett ansvar. Den som inte är beredd att axla det ansvaret urholkar sin egen position – och demokratin.

I den tredje kategorin handlar hoten om en maktdemonstration. Den som hotar vill av något skäl inte acceptera spelreglerna i ett demokratiskt system eller vill tysta den som kan avslöja obehagliga sanningar. Måltavlan kan exempelvis vara den grävande journalisten eller den politiker som reser sig upp mot nynazister.

Oavsett anledning måste vi alla visa att hoten inte accepteras. Men att sätta ned foten handlar inte om att ge upp det samhälle vi tror på – vilket flera tendenser tyder på att man är på väg att göra.

I utredningens politikerenkät framkommer att många ser en koppling mellan hoten och exponering i media. För den som inte tänker längre än näsan räcker skulle slutsatsen kunna bli att hoten mot politiker skulle minska om journalisterna kunde låta bli att publicera, i alla fall vissa saker.

Att politiker som inte är nöjda med medieutvecklingen kan tänka sig att begränsa rätten att publicera finns det flera exempel på. Exempelvis antydde Göran Persson i våras att han kunde tänka sig att lagstifta mot ”detta fördummande, näst intill pornografiska utbud som vi ser i vissa medier”. Hans förbudstankar gällde kvällstidningarnas sexlöpsedlar – men vad är det i morgon? Är det staten och politikerna som ska bestämma vad som ska stå i tidningen? Och vem är det som ska dra gränsen för rätt och fel? Ganska många människor skulle nog kunna skriva under på att mycket sexistiskt dravel som publiceras aldrig borde ha nått tryckpressen. Men om någon tidning skulle dra fram nya porrklubbsskandaler där politiker är inblandade – skulle de i så fall också falla under sex-skriveri-lagen?

Allt oftare stängs också dörrarna till den politiska maktens korridorer för den som vill ha insyn – både bokstavligt och bildligt, både med grindar, vakter och med sekretessklausuler. Allt oftare får jag i mitt reporterarbete nej när jag vill ha ut uppgifter och handlingar med hänvisning till att det skulle störa den politiska processen om det kom ut. Den som uttalar något sånt har missat själva grundpoängen i den svenska yttrande- och tryckfriheten – vilket jag som har kunskapen kan påtala. Men många vanliga medborgare som drabbas av samma svar vet inte vilka paragrafer de ska hänvisa till. Då finns risken att de känner just den maktlöshet som kan leda till rättshaveri – och hot.

Någon universalmedicin mot hot och våld finns naturligtvis inte. Men från min horisont finns i alla fall några idéer att ta fasta på.

Stå för det man gör – och största möjliga öppenhet

Både politiker och media måste ha öppenhet som självklar ledstjärna. Man måste våga stå för det man gör, visa på hur och varför och våga ta en diskussion om det.

Tid att reflektera

Makthavare behöver reflektera över sitt förhållningssätt till makten – såväl politiker över sin direkta makt som journalister över sin maktposition.

Den etiska diskussionen finns på de allra flesta redaktioner. Allt tuffare ekonomiska ramar ger dock mindre tid för den, vilket

ökar risken för övertramp. Att värna om den etiska diskussionen är dock en överlevnadsfråga.

Kaxighet men inte håån

Mediernas granskning liksom den politiska debatten kan och ska vara tuff i viktiga frågor. Men såväl journalister som politiker skulle kunna visa att kritik riktar sig mot människors handlingar och inte deras personer. Att vara kritisk mot vad någon gjort är inte detsamma som att håna och förlöjliga individen för misstaget. Genom sina ordval kan både journalister och politiker bidra till ett bättre diskussionsklimat.

Beredskap mot hot

Samhället behöver skärpa synen på hot. På många redaktioner liksom bland politiker finns inställningen att ”det får man ta”. Gör mer regel än undantag att polisanmäla. Upprätta säkerhetsplaner för hur hoten ska tacklas. Samhället i form av polis och åklagare kan också genom sitt agerande visa att hoten tas på allvar, genom att inte alltför lättvindigt avskriva dem.

Värna utbildningen

En bra grundutbildning i det demokratiska systemet låter självklar – men frågar man en ordinär gymnasist har den inte en aning om flera av sina grundläggande rättigheter. Där kan skolan göra en insats för att människor ska känna sin delaktighet i samhället.

Samhället behöver också värna kvaliteten på journalistutbildningarna. Med gedigna kunskaper minskar risken för slarvjournalistik. Utbildning i att hantera svåra samtal och att tackla hotfulla situationer borde också ingå i grundutbildningen.

Källor och vidare läsning

Obehag blev vrede *Pressens Tidning* 13/2005

”Malande oro” efter bombhot i Norrköping *Journalisten* 22/2005

Reporter hotad efter artikel *Journalisten* 2005-08-17

Journalist på Sameradion hotad *Journalisten* 2005-05-17

Hotad reporter får själv betala skydd *Journalisten* 2005-04-19

Läsarstorm efter namnpublicering *Journalisten* 2005-04-06

53 journalister dödades under 2004 *Journalisten* 2005-01-05

The deadliest year for a decade *Reporters without borders* 2005-01-05

Landslaget bestraffar ”jobbiga” journalister *Debattartikel i Journalisten* 2004-08-24
Skyddstillsyn för hot mot journalist *Journalisten* 2004-04-23
Var tredje journalist har varit hotad *Journalisten* 2004-04-02
TEMA Gängkriminalitet *Scoop* 1/04
Journalistparet: Oron ökar för nya attentat *Journalisten* 2004-03-16
Fängelse för journalisthot *Journalisten* 2004-02-17
43 journalister dödades under 2003 *Journalisten* 2004-01-06
Journalist i Ludvika mordhotad *Journalisten* 2003-11-06
Överöstes med hatmejl *Journalisten* 2003-10-27
Villkorlig dom för journalisthoten *Journalisten* 2003-05-22
”Hoten kommer från svansen” *Journalisten* 2003-03-17
Mordhot mot Aschberg och Korsås *Journalisten* 2003-03-13
Reporter hotad av gäng *Journalisten* 2002-08-13
Hårdare tider för journalister *Journalisten* 2002-05-02
Rörbomb sprängd utanför journalists hem *Journalisten* 2001-03-02
Nytt attentat planerades mot journalistparet *Journalisten* 2001-02-02
Överleva deadline. Handbok för hotade journalister *Stieg Larsson/Expo* 2000

Författarpresentationer

Sus Andersson, f 1966

Reporter på tidningen Ny Teknik. Aktiv inom Svenska Journalistförbundet, bland annat i en arbetsgrupp som bevakar öppenhets-, yttrande- och tryckfrihetsfrågor.

Agneta Blom, f 1962

Fil. dr i statsvetenskap. Universitetslektor vid Örebro universitet. Sekreterare i Kommittén om hot och våld mot förtroendevalda.

Bertholof Brännström, f 1955

Länsreporter vid Västerbottens-Kuriren i Umeå. Utbildad vid Journalisthögskolan i Stockholm 1981–82. Har bland annat varit chefredaktör för Journalistförbundets tidning Journalisten och nyhetschef på VK. Ledamot i Pressens Opinionsnämnd.

Mats Engström, f 1960

Ledarskribent på Aftonbladet. Har tidigare jobbat med Europafrågor på Utrikesdepartementet och Miljödepartementet.

Göran Eriksson, f 1964

Fil. dr i Medie- och kommunikationsvetenskap. Universitetslektor vid Örebro universitet. Disputerade 2002 med avhandlingen *Den televiserade politiken*. Medverkar för närvarande bland annat i forskningsprojektet *Politiska samtal i mediernas offentlighet*.

Bengt Johansson, f 1964

Fil. dr i Journalistik och masskommunikation. Verksam vid Institutionen för Journalistik och Masskommunikation, Göteborgs universitet. Forskar kring politisk kommunikation med särskilt fokus på politiska skandaler, opinionsbildning och lokal politisk journalistik.

Annika N Lindqvist, f 1960

Frilansjournalist från Arvika. Examen från Journalisthögskolan i Göteborg 1982. Anställd på Värmlands Folkblad 1982–1990 samt på Kvinnosyn Värmland 1990–1995. Frilans sedan 1995, med återkommande inlägg på SVT:s Värmlandsnytt. Vård, jämställdhet och regional utveckling är några av hennes specialområden som frilans.

Kristina Widestedt, f 1966

Fil. dr i Journalistik. Verksam som forskare och lärare på institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMK), Stockholms universitet.

Lars Åbom, f 1948

Metallarbetare som utbildade sig till journalist 1985. Har huvudsakligen sedan dess arbetat som reporter, först på Östgötens och senare på Östgöta Correspondentens redaktion i Linköping.